

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗИНА

КАФЕДРА ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Особливості емоційної сфери молоді в залежності від духовної організації особистості під час війни»

Студента 2 курсу групи ПС-61
другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Психологія»
за спеціальністю – 053 ПСИХОЛОГІЯ
Єрмака І.В.

Керівник: доцент кафедри прикладної
психології, кандидат психологічних наук
Барінова Н.В.

Чотирьохрівнева шкала оцінювання _____
Кількість балів: _____

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДІ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ДУХОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ	7
1.1. Концепт духовності у психологічній науці	7
1.2. Особливості емоційної сфери під час війни.....	20
1.3. Вікові особливості, пов’язані з духовністю та емоційною сферою особистості	26
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДІ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ДУХОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	30
2.1. Мета та завдання дослідження. Параметри вибірки	30
2.2. Організація та методи дослідження	31
Висновки до розділу 2.....	36
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДІ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ДУХОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ	37
3.1. Емпіричне визначення особливостей духовної організації молоді під час війни	37

3.2. Емпіричне дослідження рівня сприйнятого стресу, тривоги та депресивних станів у молоді під час війни	43
3.3. Емпіричне дослідження суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я молоді під час війни	48
3.4. Емпіричне дослідження особливості взаємозв'язку між духовною організацією особистості та параметрами емоційної сфери у студентської молоді	53
Висновки до розділу 3.....	57
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62

ВСТУП

Актуальність. Стан війни характеризується підвищеною невизначеністю, наявністю стійких стресоутворюючих чинників, переформатуванням чи втратою провідного життєвого сенсу, внаслідок чого ментальне здоров'я зазнає негативного впливу і може піддаватися глибоким деформаціям та розладам. В умовах військового стану актуальним є дослідження методів саморегуляції, які знаходять використання у адаптації до стресу та травмогенних обставин. Ці методи можуть включати як духовні практики, так і матеріалістично орієнтовані стратегії, спрямовані на досягнення успіху, задоволення потреб та уникнення стресових ситуацій. Війна в Україні оголила безліч питань екзистенціального характеру, актуалізуючи у суспільній свідомості духовний вимір особистості як джерело потенційних відповідей на виклики непевної соціально-політичної дійсності.

Феномен духовності знайшов відображення у працях Фрейда, Юнга, Фромма, Скіннера, Маслоу, Франкла, Роджерса, Мея, Грофа, Джеймса, Ассаджіолі, Ялома та інших, хоча концептуальне осмислення духовності у психології на сьогодні неодностайне. Психоданаліз розглядав її як колективний невроз, біхевіоризм – ігнорував, або вважав її прояви як обумовлену поведінку; когнітивна парадигма пропонує розуміння духовності як системи ціннісних конструктів. Натомість представники гуманістичного і екзистенційного напрямків підкреслюють значення сенсу життя та духовних цінностей як центрального феномену становлення особистості.

На тлі цього особливу зацікавленість викликає дослідження емоційної сфери молоді в залежності від духовної організації особистості, адже в такому випадку переважне існування у речовому, предметному вимірі людського буття може піддаватися значній депривації, у той час як духовний світ особистості відносно вільний від таких позбавлень, оскільки є сталою структурою.

Об'єкт. Емоційна сфера особистості, духовна сфера особистості.

Предмет. Особливості емоційної сфери молоді в залежності від духовної організації особистості під час війни.

Мета. Визначення особливостей емоційної сфери молоді в залежності від духовної організації особистості під час війни.

Завдання дослідження наступні:

- 1) Теоретичний аналіз духовної та емоційної сфер особистості. Взаємозв'язок емоційної та духовної сфер особистості.
- 2) Визначити особливості духовних цінностей та духовного здоров'я у студентської молоді.
- 3) Визначити особливості емоційних станів (стресу, тривожності, депресивності) у студентської молоді.
- 4) Визначити особливості суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я у студентської молоді.
- 5) Визначити особливості емоційної сфери молоді в залежності від духовної організації особистості.

Гіпотеза. Духовна організація особистості є чинником, що обумовлює емоційну сферу молоді під час війни, а саме: розвиненість духовної організації особистості пов'язана з високою стресостійкістю, меншою тривожністю та схильністю до депресії, суб'єктивним благополуччям та ментальним здоров'ям.

Характеристика вибірки. Вибірка складається з 72 студентів українських ВНЗ віком 17-28 років, поділених на дві групи. Цей вік відповідає періодам психосоціального розвитку за Еріксоном, які охоплюють завершальну стадію юності та початок дорослості (ранній дорослий вік). У цей час відбувається діяльне конструювання ідентичності, переосмислення цінностей та формування світогляду, що в юності завершує етап становлення еґо-ідентичності, а в дорослості позначається на встановленні близьких стосунків та виборі життєвого шляху. Першу групу (36 осіб: 17 жінок, 19

чоловіків) складають студенти Харківської духовної семінарії, які здобувають богословську освіту чи вивчають сакральне мистецтво, що передбачає систематичне фахове вивчення релігійних доктрин та християнської філософії, та яка спрямована на виховання свідомого ставлення до віровчення, засвоєння духовних цінностей тощо. Другу (36 осіб: 23 жінки, 13 чоловіків) – студенти світських вузів, що здобувають освіту, безпосередньо не пов’язану з систематичним та глибоким вивченням релігійно-філософських традицій та таких, що не обов’язково дотримуються певних переконань. Такий поділ дозволить виявити вплив духовної організації особистості на емоційну сферу.

Методи дослідження. Для розв’язання мети та завдань дослідження було використано наступні методики:

- 1) Опитувальник духовних цінностей особистості Кузнецова О.І.;
- 2) Госпітальна шкала тривоги і депресії (HADS);
- 3) Шкала сприйнятого стресу (PSS-10) адаптація Вельдбрехт О. О., Тавровецької Н. І.;
- 4) Модифікована шкала суб’єктивного благополуччя БіБіСі (P. Pontin, M. Schwannauer, S. Tai, M. Kinderman, адаптація Л.М. Карамушки, К.В. Терещенко, О.В. Креденцер);
- 5) Шкала позитивного ментального здоров’я (J. Lukat, J. Margraf, R. Lutz, W.M. van der Veld, E. S. Becker, адаптація Л.М. Карамушки, О.В. Креденцер, К.В. Терещенко);
- 6) Шкала оцінки духовного здоров’я др. К. Л. Гаур у адаптації Ольги Лазорко (Spiritual Health Assessment Scale, SHAS).

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані у практиці психологів, педагогів, у навчальному процесі з метою підвищення суб’єктивного благополуччя особистості у складних життєвих умовах.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДІ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ДУХОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

1.1. Концепт духовності у психологічній науці

Проблема розгляду духовності перш за все стосується її міждисциплінарної природи, адже окреслений концепт може розглядатися не тільки в суто психологічному світлі, але й у межах філософських, соціологічних, релігієзнавчих, соціально-антропологічних, історичних чи інших гуманітарних досліджень. У сучасній психології, заснованій на науковій методології, духовність зазвичай відносять до аксіологічного рівня [51], урівнюючи її за значенням з моральними цінностями, або ж поміщують її у той же клас світоглядних уявлень, які мають вплив на поведінку людини. Наприклад, за типологією цінностей М. Шелера група духовних цінностей об'єднує моральні, естетичні та цінності пізнання. Також ним встановлюється дихотомія між матеріальними та духовними цінностями: духовні цінності не мають утилітарного характеру, вони не пов'язані з практичним використанням, а все інше набуває сенсу лише відносно них. Духовні цінності за Шелером складають культурне ядро певного народу, тому є релятивними. Однак духовні цінності також визначають фундамент людських стосунків та формують ідеал особистості, і є основою людської творчості та свободи [46, с. 231]. У той же час духовність можна розглядати в онтологічному масштабі як унікальний прояв індивідуалізованого існування, на що справедливо вказує Петрова І.М. [36].

Духовність людини характеризується глибинним виміром її спрямованості на внутрішнє осмислення буття як такого; тяжіння до шукань сенсу, місця у світі, закономірностей будови універсуму як відповіді на виклики зовнішнього; наявності у особи проблематики особистісного

самовдосконалення та самосправдження, моральності й справедливості; чіткої професійної приналежності чи сповідання віри у надприродне; воління досягнути таємниці духовного досвіду, а також спираючись на інтуїтивний пошук гармонії із самістю, природою та суспільством, жагою до трансценденції за межі індивідуальності тощо [23, с. 161]. Духовність знаходить себе у присутності глибоких емоційних та естетичних переживань, що скеровують на єднання з вищими морально-духовними смислами і загальнолюдськими цінностями, – а отже виявляється доволі складно операціоналізувати духовність у вичерпне поняття, – вона завжди є об'єднавчою структурою психологічного простору особистості, а тому необхідно несе в собі відбиток суб'єктивності. У такому разі вплив на формування окремого вияву духовності мають етнокультурні, релігійні, економіко-правові, освітні та інші особистісні фактори, складаючи широке різнобарв'я світогляду індивіда.

Обмеженість матеріальної складової існування повсякчас спонукала мислителів минулого на дослідження природи духовності, що виливалося у розгортання філософських течій, культів чи високоорганізованих релігій. Оскільки підвалини психології варто зводити від інтелектуальних проб стародавніх мудреців (світських чи клерикальних), що містили в собі тогочасне передове психологічне знання, доречно здійснити огляд розвитку філософсько-психологічної думки по цій темі.

Західна антична філософія надає наступні відповіді. Ідея самопізнання, яка рухає давньогрецькою інтелектуальною думкою, виражена у знаменитій, що не має чіткого тлумачення, фразі Дельфійського оракула: «Пізнай себе». Сократ вважав, що знання присутнє в людині вже від народження (теорія анамнезису). За допомогою маєтики («акушерства думки»), що ґрунтувалась на діалозі та спростуванні внутрішніх протиріч співрозмовника, він допомагав «народженню» істинного знання з глибин душі. [28, с. 38]. Платон бачив духовність як процес підйому нагору сходами еволюції у прагненні сягання

ідеалу, себто руху до вищих форм буття та пізнання істинних цінностей (принагідно пригадати «Міф про печеру»). Аристотель розглядав духовність як метаемпіричне, надфізичне та інтелектуальне в людині; особа може вдосконалювати себе, проникати за межі звичайної реальності та досягати вищого щастя через дотик до божественного [35]. Стоїцизм пропагував досягнення спокою (атараксії) та духовної стійкості через прийняття логосу (вселенського розуму) та життя згідно з природою. Щастя, за вченням стоїків (Епікура, Сенеки, Марка Аврелія), досягається контролем над емоціями, розвитком чеснот (мудрості, справедливості, мужності) та усвідомленням свого місця в космосі, включаючи космополітичний взгляд на людство. Епікуреїзм, натомість, фокусується на досягненні щастя через уникнення болю і пошуку задоволення навіть у найбільш несприятливих умовах. Епікуреїзм вчить, що боги не чинять втручання у людське життя, тому людина має зосереджуватися на раціональному задоволенні своїх потреб і уникати надмірності в усіх аспектах існування (зменшення домагань), слідуючи повсякденній аскезі. «Тетрафармакосом» Філодема формулюється чотири влучні принципи вчення: 1) не бійся Богів; 2) не турбуйся про смерть; 3) благо легко досягти; 4) зло неважко витримати [28, с. 54-61]. Ці течії містять багато прикладних настанов для досягнення психологічного благополуччя незалежно від технологічної чи економічної складової існування.

Давня орієнтальна психологічна думка стосовно духовності нероздільно пов'язана з релігійністю. В індуїзмі духовність виходить з поняття дхарми, що означає «обов'язок», «праведність». Важливою особливістю індуїзму є концепція реінкарнації та ідея карми, яка визначає долю людини через сукупність її вчинків та думок у досвіді минулих перевтілень. Карма – це об'єктивний моральний закон, що керує механізмом сансари (кола життя). В індуїзмі стан мокша, звільнення від сансари, вважається кінцевою метою людського існування. Індуїстська духовність акцентує увагу на самопізнанні та досягненні єдності з Брахманом, всесвітнім духом; люди перебувають у

стані майї (ілюзії), перебуваючи у суб'єкт-об'єктному вимірі, тоді як насправді виявляються єдиною субстанцією (у адвайті). Основними практиками є йога, медитація, виголошення гімнів (мантр) та бгакті (відданість Господу), а також різного штибу самообмеження, пожертвування тощо. Інші дхармічні течії вибудовують доктрини за схожою логікою [41, с. 32-64].

Стародавній Китай вирізнявся глибоко розвинутою культурою та самобутнім розумінням духовності. Даосизм, заснований Лао-Цзи, акцентує увагу на гармонії між людиною і природою. «Дао» – шлях, що являє собою всезагальну закономірність і порядок у світі. Даосизм пропагує природовідповідну поведінку, пацифізм, внутрішній спокій і бездіяльність (у-вей), як шлях до вірної комунікації з Всесвітом. Конфуціанство фокусується на моральному вихованні, самовдосконаленні і суспільній рівновазі. Саме вустам Конфуція належить золота максима: «Не вчиняй щодо інших того, чого не забажаєш для себе». Конфуціанство робить наголос на важливості ритуалів, родинних цінностей; має місце розвинутий патерналізм. Воно також пропагує концепцію «жень» – людинолюбство та шляхетство. Ідеал – гармонійне суспільство, де відсутні чвари через чітке розуміння власної ролі й дотримання субординації [45].

Розуміння духовності в Середньовічній Європі значною мірою ґрунтувалося на поєднанні античної думки та християнського віровчення. Християнська духовність розуміється як втілення «Божого дунівіння», що проникає в сутність людини і дарує їй найвищі чесноти, внутрішню незалежність та єдність з сущим. Цей аспект християнства наголошує на важливості особистого зв'язку з Богом, який є джерелом духовної сили і направляє людину до морального життя [28]. Віра і любов мали ключове значення у середньовічному християнстві. Пізнання не обмежується раціональним розумінням, а включає містичний досвід, який наближає людину до Бога. Віра стає засобом подолання людських обмежень і способом досягнення духовної досконалості [42].

Епоха Відродження головним чином ознаменувалася розворотом до більш легковажних і натуралістичних ідеалів античної культури та розвитком гуманістичної думки, почасти десакралізуючи предмет духовності. Людина посіла місце у центрі світогляду, що з одного боку звільнило від гнітючого обов'язку додержання виснажливих релігійних обмежень, цим звертаючи найпильнішу увагу на мирські насолоди, з другого боку – наділило особу безпосередньою моральною силою і можливістю торувати шлях нарізно (як і відповідати за цей вибір). Джованні Піко делла Мірандола у своїй «Промові про гідність людини» стверджував, що людина має творити себе сама, маючи свободу вибору та відповідальність за саморозвиток [45; 48].

Серед вітчизняних барочних філософів погляди Г.С. Сковороди викликають найбільшу зацікавленість у контексті визначення духовного життя. Концепція Григорія Сковороди базується на пантеїзмі, де Бог і природа утворюють єдине ціле (кожен має в собі Бога, і він не існує поза людиною). Провідна проблема – це людське існування, екзистенція. Для Сковороди найважливішим є щастя, «мир душевний», що досягається через розуміння своєї божественної сутності. Філософ створив унікальне вчення про «серце» як осередок людської душі. Серце виступає джерелом почуттів і думок, засобом пізнання. Серце є «безоднею» людини, через яку відкривається божественна «безодня» [30]. Також до кордоцентричних українських філософів варто віднести Памфіла Юркевича. За Юркевичем світ без почуттів і переживань виглядає неживим, млявим і математично впорядкованим. Поведінка людини має базуватися не лише на холодному усвідомленні обов'язку, але й на «сердешних» моральних відчуттях, що дають змогу «подивитися на світ власними очима» [37, с. 74-75].

Психологічна думка мислителів Нового часу також розмаїта і контроверсійна. Декарт, наприклад, розглядав дуалізм між матеріальним і духовним, стверджуючи, що людська сутність полягає в мисленні, а тіло – це лише машина, керована духом. Епоха Просвітництва відома критичним

ставленням до традиційних соціальних інститутів та прагненням до встановлення досконаліших моральних і суспільних норм на засадах розуму. За Джоном Локком постулюється ідея духовної субстанції як особливого стану, що його досягає людина в процесі розвитку. Це має схожість з вищими ідеями духу та волі (Дж. Берклі), та волею й мисленням як рисами духовної істоти (П. Гольбах). Духовність визначається моральними принципами поведінки (Т. Рід) та ідеями обов'язку, що досягаються через виховання та самовиховання (Ф. Шеллінг). У межах трансцендентальної філософії Канта духовність утілена у концепції категоричного імперативу: люди повинні діяти згідно з принципами, що мають виводитися в універсальні закони з їхнім подальшим застосуванням за загальним правилом (безвідносно бажання чи потреби) [44]. Духовність у Канта також пов'язана з розумінням морального обов'язку та ставлення до людини (себе та інших) як мети взаємодії, а не засобу досягнення цілей. Дені Дідро акцентував на значущості освіти та науки для досягнення духовності: тільки освічена людина може бути по-справжньому вільною і духовно розвинутою [31; 48].

Філософія екзистенціалізму акцентує увагу на проблемах мети та сенсу життя. Основний принцип екзистенціалізму полягає в тому, щоб розглядати людину зсередини її духовного світу, а не ззовні, як об'єкт спостереження. Людське «Я» не можна звести до тілесних або психічних процесів чи до якихось універсальних фізіологічних компонентів. Існування передує сутності: народжуючись, дитина вже існує, але її людська сутність ще не сформована. Людина – це безперервний проект, що реалізується протягом життя: вона обирає себе в кожний момент свого існування, будучи приреченою на свободу. Духовний розвиток проявляється через внутрішню психологічну незадоволеність тісністю буття, що спонукає людину до пошуку автентичності. Маргінальні ситуації, такі як смерть, страждання чи любов, відкривають справжню сутність людини, допомагаючи їй усвідомити себе без масок. Екзистенціальна філософія визначає життя як «буття до смерті»:

людина здатна до усвідомлення власної смертності, що робить її існування трагічним і сповненим парадоксальності. Наявність внутрішньої моральної інстанції (сумління) також є ознакою духовності за екзистенціалістами: воно є необхідним моральним стрижнем, який утримує людину цілісною у своїй ідентичності [25; 37 с. 89-93].

У марксизмі (у межах сучасної психології представлений франкфуртською школою, діяльнісним підходом та інш.) духовність втрачає багатовимірність відповідно до економічних категорій (у ортодоксальному прочитанні) та розуміється через поняття «духовне виробництво». Духовне виробництво тісно зв'язане з іншими видами суспільного виробництва, відповідаючи за створення духовного продукту та маючи вплив на формування суспільної свідомості. Суспільна свідомість включає ідеальні форми: поняття, судження, почуття, уявлення тощо. Ці форми відображають та відтворюють суспільне буття, набуте людством у процесі освоєння природи та його діалектичного розвитку. Однак абсолютизація буття чи суспільної свідомості є теоретично невиправданою. Життєдіяльність суспільства є багатогранним процесом, що включає органічну єдність та взаємодію матеріального й духовного, що аж ніяк не затверджує примат того чи іншого аспекту [47, с. 160-161].

З моменту виділення психології в окрему науку питання духовності не полишило наукову спільноту, хоча вплив біологізаторських тенденцій, пов'язаних зі зближенням психології та медицини у ХІХ ст., «накренив» хід досліджень у бік вивчення основних форм прояву психіки чи інших прикладних питань. В результаті духовні цінності довгий час не підлягали спеціальному вивченню або визнавалися культурно-релігійним конструктом без онтологічного підґрунтя, адже позитивістській методології чужі абстрактні роздуми на метафізичні теми. Так, «батько» психології Вільгельм Вундт у своїй праці «Проблеми психології народів» (*Probleme der Völkerpsychologie*) асоціює духовність з «національним духом», який він

тлумачить як сукупність психічних явищ, притаманних певному етносу в умовах унікального історичного розвитку. Вундт розглядає духовність не як цілісний феномен, а лише як безпосередньо данні психічні явища колективного характеру. В результаті співжиття набір характеристик прищеплюються окремій особі, а оскільки духовність виникає у процесі життєдіяльності народу, вона розглядається через аналіз мови, міфології, вірувань та мистецтва. Він також заперечує субстанційне розуміння душі, наголошуючи, що душа є лише актуальним процесом взаємодії складових психіки (який можна дослідити емпірично), що є закономірним у розрізі асоціативної психології та структуралізму [19]. Американський психолог Уільям Джемс, якого інколи відносять до функціоналістів, виокремлював у структурі особистості декілька форм, однією з яких виступає «духовне «Я»». Духовна особистість («Я») є інтегративним станом свідомості, яка охоплює духовні здібності та властивості людини, а також може стати об'єктом нашої думки (бути помисленою) [28, с. 198]. Психічні схильності є найбільш тривалими та інтимними частинами нашого «Я», вони піддаються самоідентифікації та формують найглибші самовідчуття. Ми відчуваємо найбільше самозадоволення, коли думаємо про наші інтелектуальні та моральні здатності, такі як аргументація, моральна чутливість, совість та воля. Духовне «Я» можна розділити на окремі здібності з окремим розглядом, що дозволяє ізолювати різні аспекти свідомості, але завжди в контексті множинності здібностей. Також можна розглядати духовну особистість конкретно, як потік свідомості, або як певний сегмент цього потоку. Незалежно від підходу, розгляд духовного «Я» є рефлексивним процесом, результатом нашої здатності думати про себе як про мислячі істоти [14, с. 296-298].

Біхевіоризм, особливо в його класичних формах, рішуче уникав розгляд внутрішнього світу людини. Духовність не вкладалася у «стимул-реактивну» парадигму та суперечила засадничим принципам прагматизму й позитивізму,

як філософського фундаменту цього підходу: причина і сутність речей є недоступними для вивчення на відміну від явлених феноменів. До того ж поведінкова психологія була зосереджена на об'єктивному емпіричному дослідженні, яке не має змоги неупереджено зазирнути у внутрішнє «Я» піддослідного. Класичні біхевіористи трималися думки, що внутрішні переживання не можуть бути адекватно вивірені, оскільки вони не піддаються зовнішньому спостереженню та іншим методам оцінки, а тому в полі зору науковців розміщуються лише ті сполучення фактів, які зазнають змін через контрольовані стимули. Скіннер пішов ще далі, називаючи будь-які пояснення поведінки, що включали внутрішні переживання, «пояснювальними фікціями», - людська поведінка формується виключно як реакція на зовнішні стимули [18; 33]. Уотсон у праці «Біхевіоризм» припускає, що релігійність підкріплюється у процесі зростання як частина феномену слідування авторитету: «Знову ж таки в творах вчених ми зустрічаємо ранні реакції на авторитет. Це позначається на небажанні припустити, що індивід має у собі всі чинники, що визначають його дію. Вони вважають за необхідне ввести для обґрунтування «Я» чи особистості, якщо не відкрито, то хоча б прихованим чином, якесь ядро, якусь серцевину чи сутність, що не піддаються аналізу, що не можуть бути виражені за допомогою ясних спадкових факторів та набутих реакцій. Через магістральну лінію філософії це ілюстровано «духом» Берклі, «свідомістю» і «Я» сучасних письменників-психологів та «несвідомим» фрейдистських містиків» [18, с. 268]. Необіхевіорист Едвард Толмен не приділяв значної уваги духовності в традиційному релігійному чи метафізичному сенсі. Тим не менш його концепцію «когнітивних карт» можна інтерпретувати як спробу зрозуміти глибші когнітивні структури.

Зигмунд Фройд підходив до релігійних феноменів з точки зору психоаналітичної теорії, розглядаючи їх як психічні явища, що знаходять пояснення через несвідоме та інфантильну сексуальність і є складовими невротичних розладів. Фройд рухався послідовно, вважаючи що релігійні

вірування треба зрозуміти тільки як складові колективного неврозу. Він постулював, що релігія є формою масової ілюзії, яка походить з глибоко вкорінених психологічних потреб і страхів, про що пише у праці «Майбутнє однієї ілюзії» [12]. Фройд пояснює, що релігія виникає з відчуття безпорадності та потреби в захисті, які сягають корінням в дитяче почуття залежності від батьків (де фігура Господа грає роль ідеалізованого батька, який по власному почину карає, нагороджує і захищає). Фройд також стверджував, що релігійні феномени є поверненням до ранніх філогенетичних етапів розвитку людської психіки, аналогічно до того, як індивідуальні невротичні симптоми є поверненням до ранніх, забутих або пригнічених досвідів і конфліктів. У більш ранній праці «Тотем і табу» (1913) Фройд розглядає розвиток релігії та моралі як відображення примітивних міжособистісних та соціальних конфліктів у первісних суспільствах, що виявляються проекцією індивідуальних невротичних конфліктів на соціальний рівень [12, 32].

Проте вже близький колега Фройда Альфред Адлер, засновник індивідуальної психології, у власній теоретичній системі допускав існування прихованих внутрішніх духовних сил, які спрямовують розвиток особистості за межі «біологічної доцільності». Для Адлера «здоровість психіки» визначається соціальним інтересом та наявністю почуття спільності, адже людина розуміється «соціальною істотою». Духовність у його викладі виявляється через почуття спільності, готовності до співпереживання, відповідальності, тобто розвинутого «соціального інтересу» [33, с. 33-41]. Хоча бачення Адлера більшою мірою вибудовані на засадах біологічного детермінізму, у його поглядах також чітко простежується гуманістична лінія та спрямованість на моральність як певний регулятор поведінки.

За Карлом Густавом Юнгом основна причина людської несвободи полягає у втраті ціннісних орієнтацій та відсутності узгодженості з внутрішніми колективними несвідомими символами, себто архетипами. Один

із найважливіших архетипів у цьому сенсі – це образ Бога, який символізує вищу духовну силу, надособистісну волю та абсолютні ідеали. Втрата зв'язку з архетипічними структурами призводить до духовного вакууму, що акумулює внутрішнє почуття невдоволеності, тривоги та може призводити до падіння у депресивні стани. Духовний розвиток у юнгіанській традиції іменується індивідуацією (самопізнанням). Індивідуація є процесом інтеграції свідомого і підсвідомого аспектів психіки, що дозволяє людині знайти власне «Я» і досягти внутрішньої цілісності [50, с. 352-372]. Одним з маркерів поглиблення у духовність є переживання «нумінозного досвіду». Це глибоке містичне почування виникає під час відправлення ритуалу, у молитві чи виконанні інших сакралізованих дій, переживаючи яке суб'єкт переповнюється відчуттям трепету і благоговінням перед надматеріальними силами, з якими встановлюється контакт. Юнг вбачав у ньому ключовий елемент духовного досвіду, завдяки якому досягається сутнісне наповнення божественною енергією, поміщаючи таку практику вище формального сповідання віри [4, с. 23].

Еріх Фромм розглядає екзистенційну суперечливість існування, що деяким чином ріднить його з однойменним напрямом психології. Він указує, що внутрішній конфлікт на тлі суперечливості буття обумовлюється тим, що людина одночасно належить до природи та, завдяки здатності звертатися углиб себе, виходить за окреслені кордони. Це створює своєрідний стан напруги між природними інстинктивними основами та розумовими надбудовами (за якими ховається здатність аналізувати та передбачати). Однак при цьому людина лишається часткою природного світу і підкоряється його законам: проте на відміну від інших живих істот, людина володіє свідомістю, що дозволяє їй рефлексувати про своє існування, ставити запитання про сенс життя, мораль та людську роль у космічній грі. Цей екзистенційний конфлікт живить як чисту творчість, так і буттєвий неспокій, який людина прагне подолати через пошук сенсу, створення культурних

цінностей та розвиток соціальних інститутів (установка «змінити світ на краще»). Такі шукання є визначним аспектом життєвого шляху, тож якщо людина не знаходить відповіді на екзистенційні питання, вона може відчувати відчуження, безцільність і втрату онтологічного зв'язку зі світом. Пошук духовності стає процесом інтеграції внутрішнього світу людини з її зовнішнім виміром буття. Духовність за Фроммом включає в себе не лише релігійні вірування, але й етичні та моральні цінності, якими людина користується як путівником [25, с. 137-170; 13].

У рамках гуманістичної психології духовне життя людини розглядається у двох протилежних площинах: віри в Бога та віри в «Людину» [35]. При цьому роль людини розуміється у волюнтаристську форматі; цей підхід зводить духовність до практичного повсякденного вживання та фактично відкидає її трансцендентальний аспект. Однак у книзі «Далекі межі людської природи», завершеній вже після смерті, Абрахам Маслоу виділяє дві основні перешкоди на шляху до самореалізації: «десакралізацію» і «комплекс Іони». На місце десакралізації, як знеціюючих духовний світ установок, він пропонує встановити ресакралізацію навколишнього, тобто шукати вищий сенс навіть у нібито тривіальних, повсякденних речах. Комплексом Іони позначається страх повноцінно реалізувати потенціал або прийняти справжню життєву мету. Маслоу бачить у цьому особливий захисний механізм (відмінний від теорії Фрейда), згідно з яким люди бояться своїх вищих психологічних здібностей так само, як і своїх соціально неприйнятних імпульсів або старанно не помічають їх. Цей страх виникає через розуміння великої сили та вразливості, притаманних найвеличнішим досягненням людини. Проте Маслоу закликає людей прагнути до величі в межах своїх особистих обмежень [15]. Загалом Абрахам Маслоу у розширеній структурі ієрархічної піраміди відводить духовним потребам найвище місце, розглядаючи їх розквіт останнім щаблем перед станом самоактуалізації.

Віктор Франкл, засновник логотерапії, приділяв значну увагу духовному виміру особистості. Він неодноразово указує, що людина не просто біологічна істота, а необхідно має внутрішній світ, який визначається її прагненням до знаходження смислу, переважаючи прості інстинктивні спонукання. У своїй науковій діяльності Франкл активно полемізував із фрейдистським крилом: «Логотерапія відхиляється від психоаналізу таким чином, що у ній людина займає місце як істота, чия головна турбота полягає в реалізації сенсу, а не в нищій утісі та задоволенні потягів й інстинктів, або в примітивному примиренні суперечливих претензій Ід, Его та Суперего, чи не діє відповідно до звичайнісінької адаптації, пристосування до суспільства та середовища» [11, с. 93]. Духовний вимір людини, всупереч фрейдівському «несвідомому», Франкл назвав «духовним несвідомим» та насичив це поняття відповідним змістом. Вміст цього компоненту психіки – те, що справді людське в особистості і до того ж загальнолюдське – совість, свобода, відповідальність, віра, творчість, альтруїзм, любов, воля тощо. Коли зв'язок «Я» з духовним несвідомим переривається, людина стає глухою до голосу совісті і, отже, втрачає здатність нести відповідальність за свої дії. Фактично, для Франкла голос совісті – це голос самого «підсвідомого Бога», що звучить всередині людини. Людина завжди може вибрати діяти насупроти біологічно вродженим, несвідомим інстинктам, тобто діяти згідно з її благородними духовними почуттями. Якщо первісна «воля до сенсу» пригнічена, тоді внутрішня духовна енергія людини спрямовується вниз, перетворюючись на «волю до влади» (яка стала популярною культурно-філософською категорією у контексті побудови масових тоталітарних режимів ХХ ст.). Якщо ця воля також не знаходить вивільнення, вона стає безцільною, занепадницькою гедоністичною «волею до задоволення». Якщо людина за Франклом має початковий намір жити в узгодженні з провідним сенсом, то задоволення не захоплює її геть повністю, але виявляється лише побічним результатом виконання чогось значущого [10].

З-поміж екзистенційних психологів представляють неабияку цікавість погляди Ірвіна Ялома. Окрім традиційних складових духовного розвитку він приділяє увагу смертності людини. Ірвін Ялом вважає, що усвідомлення власної минулості є ключовим моментом у житті людини. Ця фіксація інтенсифікує розвиток, адже перед людиною виразно майоріє відпущений час. Прийняття думки про кінцевість життя знаходить користування як потужний мотиваційний інструмент. Ялом також пропонує «зустріч із невідомим», що виявляється важливою складовою духовного шляху: він закликає людей не уникати буттєвих питань та невідомості, а навпаки, зустрічати їх з відкритим серцем і готовністю до випадкового самовідкриття. Без прийняття невизначеності, сумнівів і страхів, пов'язаних із життям та смертю, заледве можливо уявити виразний рух вперед [20].

Трансперсональна психологія відзначається включенням духовних і космічних аспектів, покладених на еволюцію свідомості. Несвідоме розглядається як творчий інтелектуальний принцип, що з'єднує людину з усім людством, природою та космосом. Роберто Ассаджіолі розробив психосинтез як систему, що акцентує на постійному розвитку людини та реалізації її потенціалу. Він використовував «Карти внутрішнього світу» як модель індивідуального існування [34, с. 159-166].

1.2. Особливості емоційної сфери під час війни

Емоційна сфера особистості є однією з фундаментальних складових психічного життя людини, що охоплює всю сукупність емоційних процесів, реакцій, станів і переживань. Вона виконує ключові функції, пов'язані з регуляцією поведінки, мотивацією, комунікацією та адаптацією до навколишнього середовища. На сьогодні емоційна сфера психіки особистості менш досліджена порівняно з пізнавальною, оскільки складніше піддається емпіричному аналізу. Це обумовлено тим, що вона знаходиться у тісному

зв'язку з глибинними, потаємними сторонами життєдіяльності людини та має високу індивідуалізовану якість. Проте без цілісного розуміння змісту, функціонального призначення емоцій і почуттів, основних напрямів їх вивчення та методів дослідження неможливо коректно розібратися у поставлених задачах. Проблематика емоційної сфери висвітлюється як у працях класичних авторів, що вже встигли стати предметом історії психології (наприклад, У. Джеймс, В. Вундт, В. Макдугалл), так і в межах сучасних досліджень (С. Гроф, К. Роджерс, Ф. Скінер, Р. Лазарус, А. Ленгле, В. Франкл, Дж. Гросс, П. Екман, А. Мінделл) [21; 49].

У сучасній психологічній науці не розроблено уніфікованого структурного розчленування емоційної сфери. Емоції зазвичай розуміють як «складний патерн реакції, що включає емпіричні, поведінкові та фізіологічні елементи, за допомогою яких індивід намагається впоратися з особисто значущою справою чи подією. Специфічна якість емоції (наприклад, страх, сором) визначається конкретно значущістю події. Наприклад, якщо значущість передбачає загрозу, ймовірно буде породжений страх; якщо значущість включає несхвалення з боку іншої людини, швидше за все, виникне сором. Емоції зазвичай включають почуття, але відрізняються від почуттів відкритою чи прихованою взаємодією зі світом» [1]. Емоції як психофізіологічний процес забезпечуються функціональними системами організму, тож задля надання фундаментального пояснення зазвичай пропонується два шляхи розв'язання: психологічний і біологічний. Однією з таких спроб є психоеволюційна теорія Роберта Плутчика, також відома завдяки «колесу емоцій». Базові емоції, на його думку, включають радість, сум, страх, довіру, очікування, здивування, гнів і невдоволення; первинні емоції можуть комбінуватися для утворення складних емоцій (радість і довіра утворюють любов). Емоція складається з кількох компонентів: фізіологічного збудження в організмі та тілесного відображення переживань (наприклад, під час хвилювання червоніють щоки, тремтять руки). Окрім того, емоції мають експресивний характер, тобто

виражаються через інтонацію голосу, слова, рухи тіла, поведінкові особливості. Емоції допомагають своєчасно усвідомити небезпеку або сприятливість моменту та несуть еволюційний характер у генезисі [16]. К. Ізард у теорії диференційованих емоцій виділяє три виміри емоцій: переживання, фізіологічні процеси в організмі (травлення, дихання тощо) та спостережувані реакції. Кожна емоція має феноменологічний, міоневральний та нейрофізіологічний складові. Ізард виділяє десять основних емоцій: інтерес, гнів, вина, відраза, здивування, сором, страх, радість, презирство та сум. Згідно з поглядами К. Ізарда, усі емоції можна класифікувати на основі їх інтелектуальної насиченості, а не зарядженості емоційного вмісту; Ізард також додає, що це не чисті емоції, але афективно-когнітивні елементи як наслідок процесу когнітивного сприйняття та емоційного реагування [21]. Загалом, такі теорії емоцій стоять на тому, що емоційні реакції базуються на специфіці когнітивної обробки інформації, включаючи уяву, пам'ять, оцінку та сприйняття. Існують дві основні групи теорій, у яких когнітивна оцінка емоціогенного стимулу відіграє ключову роль. Ці теорії, поіменовані «когнітивно-фізіологічними», припускають, що емоції формуються через фізіологічне збудження у відповідь на стимул, який обов'язково піддається когнітивній оцінці. Без цієї оцінки реакція на стимул не буде емоційною. Серед таких теорій — двофакторна теорія Стенлі Шехтера та теорія когнітивної оцінки, представниками якої є Річард Лазарус і Клаус Шерер [29].

Функційна складова емоцій може розкладатися наступним чином:

- 1) сигнальна функція (емоції сигналізують про значення подій, предметів та ситуацій для організму);
- 2) оцінювальна функція (наскільки зовнішні об'єкти відповідають потребам, спочатку біологічним, а згодом соціальним);
- 3) регулятивна (як впливає на прийняття рішень);
- 4) мотиваційна (стимуляція бажаного та уникнення ворожого);

5) комунікативна (вираз через міміку, інтонацію тощо, задля порозуміння у соціумі) [27, с. 358-368].

Вплив на емоційну сферу у разі знаходження в безпосередній близькості до території ведення бойових дій або зон можливого ураження безумовний. Згідно з класичною теорією стресу Ганса Сельє, війна є потужним стресором, що викликає реакцію «боротьби або втечі». Проте, якщо стрес є хронічним і надмірним, він може призвести до виснаження ресурсів організму, спричиняючи як фізичні, так і психічні розлади. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є одним з найпоширеніших наслідків війни, що включає такі симптоми, як ретроспективні спогади, нічні кошмари, гіперзбудження та уникнення нагадувань про травматичні події [40, с. 13-25].

На рівні емоцій спостерігаються наступні прояви, про що йдеться у дослідженні авторів Вайолет Ченг-Блунден та Білла Блундена, які проводили аналіз емоційних реакцій людей на військові конфлікти, використовуючи горезвісні події 11 вересня як підґрунтя дослідження [5]:

- Гнів є однією з провідних емоцій, що виникають на тлі стресора. Він зазвичай мобілізує людей до агресивної та оборонної поведінки. Автори зазначають, що гнів можна вважати значущим предиктором підтримки військових дій. Після атак 11 вересня досліджувані, які відчували гнів, частіше підтримували рішення президента Буша про розгортання військ.
- Страх є природною реакцією на небезпеку і невизначеність. Він може викликати тривогу, панічні атаки, утілитися в ступор (мутизм) і навіть параліч волі. Його хронічна форма нерідко призводить до тривожних розладів і депресивних станів.
- Втрати близьких, руйнування домівок і звичного способу життя під час війни характеризується потерпанням від глибокого суму і горя. Ці емоції можуть викликати відчуття безвиході та втрати сенсу життя. Процес скорботи часто ускладнюється через повторні травматичні події, відсутність соціальної підтримки, складне економічне становище.

- Війна підтримує постійний стан невизначеності, що з часом несе ризики впадання у хронічну тривогу. Люди під час війни часто не знають, що принесе завтрашній день, чи будуть вони в безпеці, чи зможуть забезпечити існування близьких, що несе за собою психологічне вигорання.

Згідно з дослідженнями, проведеними ВООЗ, близько 10% людей, які пережили травмуючі події під час воєнних дій, мають серйозні психічні розлади, ще 10% стикаються з поведінковими змінами, які перешкоджають їх ефективному функціонуванню в суспільстві [38]. Найпоширенішими психічними розладами є депресія, тривога та психосоматичні симптоми, такі як безсоння, болі різноманітного характеру в кінцівках, органах тощо. Дослідження серед біженців, що постраждали від громадянської війни в Камбоджі, показали, що навіть через десять років після події у більш ніж 80% опитаних спостерігалася депресія та психосоматичні прояви, незважаючи на доступ до якісної медичної допомоги [3]. Серед палестинської молоді, яка пережила війну на Близькому Сході, також було виявлено високий рівень депресії та тривоги, причому жінки частіше за чоловіків повідомляли про підвищений рівень дистресу [17]. Важливим є те, що навіть після закінчення активних бойових дій, люди, які залишилися в зоні конфлікту або були внутрішньо переміщеними особами, продовжують відчувати вплив війни на своє психічне здоров'я. Дослідження серед боснійців, які пережили війну, показало, що рівень психологічних симптомів зменшується у тих, хто залишився в зоні бойових дій, тоді як у внутрішньо переміщених осіб ці симптоми зберігаються, а у колишніх біженців – зростають [7].

Л. П'янківська відзначає, що міжнародний досвід дослідження впливу війни на психічне здоров'я свідчить про її негативний довготривалий вплив. Жертви війни часто демонструють симптоми депресії, тривоги, психосоматичні розлади, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та схильність до насильства, а серед підлітків спостерігаються суїцидальні думки та наміри. З огляду на це підкреслюється необхідність негайних та ефективних

втручань після травматичних подій для зменшення гострих стресових реакцій. Також наголошується на важливості проведення профілактичних і терапевтичних заходів, а також посиленні соціальної підтримки для забезпечення повернення до нормального функціонування та зниження ризику розвитку симптомів ПТСР у майбутньому [38].

Останні вітчизняні дослідження, що стосуються подій вторгнення РФ, також вказують на комплексний вплив війни на емоційну сферу. Так, Горностаї П.П. визнає, що Україна наразі входить у епіцентр колективної травми, яка має ретроспективний та перспективний вимір, тобто вона впливає не тільки на теперішній стан людей, а й на їхнє майбутнє психічне здоров'я [39, с. 9-13]. Тривожні розлади, викликані війною, проявляються у вигляді панічних атак, постійного відчуття тривоги та страху, на що звертає увагу Аніщенко Л.О.. Основні тригери тривожності: втрата близьких людей, втрата особистого статусу та самоповаги; це створює потужний ландшафт для розвитку тривожних та депресивних феноменів [39, с. 5]. Війна також сприяє масовій дегуманізації та поляризації громадської думки. Гаркавенко З. О. акцентує увагу на необхідності профілактики та запобіганню масовій дегуманізації суспільства в умовах війни. Це включає в себе боротьбу з пропагандою та різними методами інформаційної війни, які сприяють розділенню суспільства та поширенню ненависті (яка гарно вкладається у канву «праведного» гніву) [39, с. 6-8]. Дослідження студентів, які були змушені виїхати через загрозу життю та здоров'ю, і тих, що лишилися вдома, свідчать, що в перший день війни респонденти відчували емоційну напругу, тривожність, страх перед невідомістю. Готуючись до евакуації, у них спорадично зростали страх, ненависть до агресора та прагнення будь-що зберегти життя. Безпосередня евакуація супроводжувалася посиленням біологічного і психологічного стресу та тривоги. Знаходження у локації евакуації характеризувалося незадоволенням базових потреб, депривацією сну, тривогою, відчаєм та болем за загиблими близькими, але також з'являлися

відчуття безпеки та заспокоєння. Студенти, які залишилися, відчували спустошення та гнів [22]. К. Журба у дослідженні впливу війни на підлітків приходить до думки, що особи підліткового віку, які переживають війну, часто страждають від стресу, депресій, тривожності, посттравматичного розладу, втрати ідентичності, а також можуть схилитися до соціальної ізоляції та асоціальної поведінки. Доведено, що смисложиттєві цінності відіграють важливу роль у виживанні підлітків під час війни, сприяючи формуванню емоційної стійкості, плануванню життя та врахуванню досвіду виживання минулих поколінь. Ці цінності також сприяють створенню власного досвіду виживання [26]. О.Ф. Яцина також розглядає вплив війни на психічне здоров'я дітей та підлітків, зокрема ознаки травматизації їхньої психіки. Вона приходить до висновку, що емоційні реакції зазнають значних змін під впливом стресових воєнних факторів, послаблюючи адаптаційні можливості психіки, оскільки три чверті досліджених демонструють симптоми травматизації. У емоційній сфері психотравма характерологічно пов'язана з інтенсивністю та неадекватністю емоційних реакцій. Високий рівень дистресу є вагомим психологічним індикатором розвитку психотравм. Вона вказує, що існує лінійний зв'язок між стресом, який перевантажує адаптаційні можливості людини, та розладами особистості [52].

1.3. Вікові особливості, пов'язані з духовністю та емоційною сферою особистості

Оскільки тема цього дослідження стосується духовної організації молоді, варто визначитися, на якому рівні когнітивного усвідомлення духовної сфери вони перебувають. Для цього необхідно здійснити огляд вікового розвитку паттернів мислення, що відповідають духовності у період підліткового та раннього дорослого віку, адже розмежування по вікових етапах не є чітким та одностайним (адже ґрунтується на реперних точках входження особи у

економічну систему), а ті чи інші особливості розвитку можуть простежуватись незалежно від фактичного віку. У межах цього дослідження використовується вікові дефініції за Еріксоном [8].

При входженні у підлітковий вік часто ставляться під сумнів традиційні цінності та здійснюються шукання власної ідентичності. Підлітки активно послуговуються абстрактним мисленням, що дозволяє їм глибше розмірковувати про духовні та екзистенційні питання; вони також залучаються до духовних пошуків. Зокрема, підлітки можуть ставити запитання про сенс життя, існування Бога, моральні дилеми та особисті цінності. Вони експериментують з різними ролями, соціальними групами, стилями та ідеологіями, намагаючись знайти те, що їм найбільше відповідає [24, с. 42-54].

Ранній дорослий вік (18-40 років) характеризується інтеграцією у нові соціальні зв'язки та всеосяжною трансформацією життєвих схем. Духовність у цей період розвивається через встановлення життєвих цілей та інтеграції попереднього досвіду та у пошуку близькості з трансцендентним в рамках релігійної спільноти, через служіння іншим, а також через вплив духовних цінностей на міжособистісні стосунки. Духовність може бути ресурсом для подолання ізоляції та знаходження сенсу життя. Ерік Еріксон зазначає, що ключовим завданням на цьому етапі є розвиток інтимності проти ізоляції, де важливо знайти баланс між самостійністю та здатністю встановлювати глибокі, значущі стосунки к з іншими людьми, так і з сферою божественного [8].

Професійне та сімейне становлення є важливим аспектом цього періоду. Воно включає питання етики, служіння та впливу на суспільство, що може бути тісно пов'язане з духовними переконаннями. Відносини з партнером, взаємодія з родиною та виховання молодшого покоління стимулюють глибші роздуми про сенс життя, любов, відданість та відповідальність. Спільне життя кидає виклик у питаннях турботи, чуттєвості тощо. Люди в ранньому

дорослому віці часто інтегрують попередній життєвий досвід та духовні пошуки в єдину систему переконань, яка стає основою для їхньої подальшої життєдіяльності. Джеймс Фаулер в своїй теорії стадій віри описує цей етап як період, коли люди починають формувати синтетичну конвенційну віру, що об'єднує особисті та соціальні аспекти духовності. Соціокультурний контекст є ключовим фактором у розвитку духовності в ранньому дорослому віці, значно впливаючи на те, як людина розуміє та виражає свою духовність. Взаємодія з різними культурами та релігіями стимулює духовні мандри та розширює світогляд [9].

За Дж. Колманом розвиток емоційної сфери підлітків та молодих дорослих відіграє вирішальну роль у формуванні їхньої особистості та досягненні соціальної компетентності. Підлітковий вік виділяється значними гормональними змінами та викликами соціуму, що спричиняють інтенсивні емоційні переживання та часті зміни настрою. Підлітки розвивають складне розуміння власних емоцій та емоцій інших, інтроспекцію та саморефлексію. На цьому етапі відбувається формування емоційної регуляції, хоча підлітки можуть боротися з імпульсивністю та ризикованою поведінкою. Розвиток емоційної автономії та встановлення особистої ідентичності є ключовими завданнями цього періоду. Ранній дорослий вік супроводжується стабілізацією емоційної сфери та розвитком зрілих емоційних відносин. Цей період відзначається встановленням довготривалих емоційних зв'язків, здатністю до співчуття та підтримки інших [6].

Висновки до розділу 1

1. Концепція духовності досліджується як міждисциплінарна категорія у межах природничих та гуманітарних наук. У психології духовність – значущий аспект життєдіяльності, пов'язаний з моральними цінностями, світоглядними уявленнями та осмисленням буття. Психоаналітична традиція

ідентифікує духовність із несвідомими механізмами, у гуманістичній психології є ключовим аспектом розвитку, когнітивно-поведінкова парадигма – системою вірувань, екзистенціальна психологія – процесом самопізнання, а трансперсональна психологія – розвитком високих станів свідомості.

2. Емоційна сфера особистості охоплює емоційні процеси, реакції, стани та переживання, виконуючи функції регулятора поведінки, мотивації, комунікації та адаптації. Емоції визначаються як складні реакції з когнітивними, поведінковими та фізіологічними компонентами. Біологічні підходи підкреслюють фізіологічне збудження та еволюційну функцію емоцій.

3. Війна, як тривалий стресогенний фактор, підвищує ризик розвитку депресивних, тривожних розладів та ПТСР. Інтенсивні емоційні реакції (гнів, страх, тривога), хоча й можуть бути короткочасно адаптивними, при затяжній активації призводять до дезадаптації (патологічної агресивності, фобічних реакцій тощо). Особливо вразливими є особи, які перебувають в зоні бойових дій або зазнали вимушеного переміщення. Довготривалі наслідки включають хронічні психічні та соматичні захворювання, соціальну дезадаптацію.

4. Вікові особливості духовності та емоційної сфери особистості визначаються етапами розвитку підлітків і молодих дорослих за Еріксоном. Підлітковий вік зазвичай ілюструється формуванням ідентичності через рольові експерименти, під час нього здійснюється самопошук, роздуми про духовні та екзистенційні питання. У ранньому дорослому віці інтегруються нові соціальні зв'язки, остаточно формується ідентичність, особисті цінності, переконання та життєві цілі. Духовність стає важливою в професійному та сімейному становленні, емоційна сфера стабілізується, розвиваються довготривалі емоційні зв'язки.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДІ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ДУХОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

2.1. Мета та завдання дослідження. Параметри вибірки

Об'єкт. Емоційна сфера особистості, духовна сфера особистості.

Предмет. Особливості емоційної сфери молоді в залежності від духовної організації особистості під час війни.

Мета. Визначення особливостей емоційної сфери молоді в залежності від духовної організації особистості під час війни.

Завдання дослідження наступні:

- 1) Теоретичний аналіз духовної та емоційної сфер особистості. Взаємозв'язок емоційної та духовної сфер особистості.
- 2) Визначити особливості духовних цінностей та духовного здоров'я у студентської молоді.
- 3) Визначити особливості емоційних станів (стресу, тривожності, депресивності) у студентської молоді.
- 4) Визначити особливості суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я у студентської молоді.
- 5) Визначити особливості емоційної сфери молоді в залежності від духовної організації особистості.

Гіпотеза. Духовна організація особистості є чинником, що обумовлює емоційну сферу молоді під час війни, а саме: розвиненість духовної організації особистості пов'язана з високою стресостійкістю, меншою тривожністю та схильністю до депресії, суб'єктивним благополуччям та ментальним здоров'ям.

Параметри вибірки. Вибірка складається з 72 студентів українських ВНЗ віком 17-28 років. Цей вік відповідає періодам психосоціального розвитку за Еріксоном, які охоплюють завершальну стадію юності та початок дорослості (ранній дорослий вік). У цей час відбувається діяльне конструювання ідентичності, переосмислення цінностей та формування світогляду, що в юності завершує етап становлення еґо-ідентичності, а в дорослості позначається на встановленні близьких стосунків та обранні життєвого шляху. Першу групу (36 осіб: 17 жінок, 19 чоловіків) складають студенти Харківської духовної семінарії, які здобувають богословську освіту чи вивчають сакральне мистецтво, що передбачає систематичне фахове вивчення релігійних доктрин та християнської філософії, та яка спрямована на виховання свідомого ставлення до віровчення, засвоєння духовних цінностей тощо. Другу (36 осіб: 23 жінки, 13 чоловіків) – студенти світських вузів, що здобувають освіту, безпосередньо не пов'язану з систематичним та глибоким вивченням релігійно-філософських традицій та таких, що не обов'язково дотримуються певних переконань. Здійснений поділ допоможе більш прозоро виявити особливості духовної організації особистості та її вплив на стан емоційної сфери. Більшість з респондентів перебуває у місті Харків та навчаються у ВНЗ міста. Опитування здійснювалося завдяки дистанційному заповненню бланків Google Forms.

2.2. Організація та методи дослідження

Дослідження реалізовувалось у період з червня по жовтень 2024 року через низку логічно взаємопов'язаних етапів, кожен з яких слугував основою для наступного та забезпечував поступове досягнення мети дослідження:

1. Методична підготовка на основі теоретичних надбань та підбір діагностичних методик. Перший етап передбачав дослідження проблеми духовності та емоційної сфери особистості, на основі якого було обрано

комплекс психодіагностичних методик, що дозволили детально та неупереджено оцінити різні аспекти емоційної сфери молоді, зокрема:

1) *Опитувальник духовних цінностей особистості О.І. Кузнецова.*

Методика призначена для оцінки рівня духовних та моральних цінностей індивіда. Опитувальник дозволяє виявити домінуючі ціннісні орієнтації особистості, що є складовою духовної організації особистості в межах емпіричного дослідження. У роботі використовувалися наступні шкали опитувальника: «Духовно-моральні цінності честі», «Духовно-моральні цінності совісті», «Духовні цінності», «Релігійні цінності». Учасники оцінюють стимульний матеріал («описи деяких людей») за п'ятибальною шкалою, в залежності від схожості описаних рис відносно них.

Таблиця 2.1

Пояснення до методики «Опитувальник духовних цінностей особистості»

Шкала	Пункти	Нормативне значення
Духовно-моральні цінності совісті	1, 7, 8, 9, 16, 18, 21, 27, 28, 29, 36, 38	30-45
Духовно-моральні цінності честі	2, 3, 5, 12, 13, 22, 23, 25, 33	20-30
Духовні цінності	11, 17, 31, 37	8-15
Релігійні цінності	10, 30, 32	7-12

2) *Шкала сприйнятого стресу (PSS-10) адаптація Вельдбрехт О. О., Тавровецької Н. І.*

Основна мета методики — виміряти суб'єктивне сприйняття стресу людиною, тобто її оцінку життєвих ситуацій як неконтрольованих, непередбачуваних і напружених. Методика базується на когнітивно-опосередкованій теорії стресу Річарда Лазаруса: стрес — результат суб'єктивного сприйняття ситуації, що оцінюється як загрозна, а ресурси — як недостатні для її подолання. PSS-10 складається з 10 тверджень, з яких 6 сформульовані негативно, а 4 позитивно (зворотні пункти). Респонденти

оцінюють кожен пункт за п'ятибальною шкалою (від 0 до 4) з максимальною сумою у 40 балів. Адаптація шкали відповідно до української вибірки здійснювалася у 2022 році на тлі військової агресії РФ. У нашому дослідженні шкала була застосована для аналізу рівня стресостійкості та адаптації до стресу.

Таблиця 2.2

Пояснення до PSS-10

Рівень сприйнятого стресу	Балів (діапазон)	Інтерпретація
Низький	0–13	Відсутність або низький рівень сприйнятого стресу
Помірний	14–26	Помірний рівень стресу; звичайні життєві навантаження
Високий	27–40	Високий рівень сприйнятого стресу, значне психологічне напруження

3) *Госпітальна шкала тривоги і депресії (HADS).*

Цей психодіагностичний інструмент використовується для скрінінгу (оцінки рівня) тривожності та депресивних станів у клінічних та неклінічних умовах без фокусування на соматичній симптоматиці. Кожен пункт субшкали оцінюється за чотирибальною системою (від 0 до 3), де вищий бал вказує на вираженість ознак. У ході реалізації емпіричного дослідження на методіку HADS покладаємось у виявленні рівня тривожності та депресивності респондентів.

Таблиця 2.3

Пояснення до шкали HADS

Субшкала	Рівень	Балів (діапазон)
Тривожність Депресія	Низький/відсутній	0–7
	Субклінічний	8–10
	Клінічний	11–21

4) *Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі (адаптація Л.М. Карамушки, К.В. Терещенко, О.В. Креденцер).*

Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі створена для оцінки загального суб'єктивного благополуччя. Вона є діагностичним інструментом, що охоплює фізичне (задоволеність здоров'ям, якістю сну, фізичною активністю), психологічне благополуччя (відчуття оптимізму, контроль над життям, особистісний розвиток тощо) та якість міжособистісних стосунків. Методика адаптована для української вибірки у 2022 році в контексті зростаючої потреби в оцінці ментального здоров'я українців через вплив війни.

Для оцінки використовується 5-бальна шкала. Вищі числові показники відповідають більшому рівню благополуччя. Вичерпні дані містяться на таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Пояснення до BBS-SWB

Субшкала	Пункти (порядок нарахування)	Діапазони балів
Психологічне благополуччя	№ 4 (зворотний), № 5-15 (прямий)	12–60
Фізичне здоров'я та благополуччя	№ 1-3, 21-24 (прямий)	7–35
Стосунки	№ 16-20 (прямий)	5–25
Загальний показник суб'єктивного благополуччя	Усі пункти (№ 4 — зворотний, решта — прямий)	24–120

5) *Шкала позитивного ментального здоров'я» (Positive Mental Health Scale, PMH-scale).*

Адаптована на українську вибірку Л.М. Карамушкою, К.В. Терещенко та О.В. Креденцер. Є діагностичною методикою, яка дає змогу провести оцінку рівня позитивного ментального здоров'я особистості. Шкала охоплює

як внутрішні, так і зовнішні аспекти ментального здоров'я, надаючи змогу ґрунтовно дослідити цей аспект.

Таблиця 2.5

Пояснення до РМН-scale

Загальний показник позитивного ментального здоров'я	Архітектура шкали: 9 пунктів. Пряме оцінювання відповіді від 1 до 4 балів.	Рівні позитивного ментального здоров'я: - Низький: 9–24 - Середній: 25–29 - Високий: 30–36

б) *Шкала оцінки духовного здоров'я др. К. Л. Гаур у адаптації Ольги Лазорко (Spiritual Health Assessment Scale, SHAS).*

Цей інструмент створений для вимірювання рівня духовного здоров'я особистості, при цьому він позбавлений конфесійних чи культурних стереотипів і зосереджений на особистісному духовному досвіді. Методика розмежована за трьома субшкалами (саморозвиток, самоактуалізація, самореалізація) та підсумковою шкалою, що безпосередньо використовувалася.

Кожне твердження оцінюється від 1 до 5 балів (від «ніколи» до «завжди»), підсумкові оцінки для кожної субшкали (від 7 до 35 балів) та загальний рівень духовного здоров'я (від 21 до 105 балів).

2. Збір даних проводився за допомогою дистанційного анкетування у Google Forms. Кожному учаснику було надано детальну інформацію щодо умов та мети анонімного дослідження в межах кваліфікаційної роботи, а також ними була надана згода на використання персональних даних та результатів дослідження, після чого респонденти заповнили стандартизовані опитувальники у послідовності, визначеній пунктом 1 розділу 2.2.

3. На заключному етапі було проведено якісний і кількісний аналіз отриманих даних, що дозволило сформулювати висновки щодо взаємозв'язку між духовною організацією особистості та станом емоційної сфери духовної

організації особистості на параметри емоційної сфери, було проаналізовано такі її аспекти, як: духовні та релігійні цінності, духовне здоров'я, рівень тривожності, депресивності, сприйнятого стресу, суб'єктивне благополуччя, позитивне ментальне здоров'я. Для досягнення поставлених у дослідженні завдань були також застосовані методи математичної статистики: описові методи, U-тест Мана-Уїтні з ранговою бісеріальною кореляцією, кореляція за Спірменом.

Висновки до розділу 2

1. Метою дослідження визначено виявлення впливу духовної організації особистості на емоційну сферу молоді під час війни. Завдання охоплюють емпіричне дослідження духовних та релігійних ціннісних орієнтацій, духовного здоров'я, стресу, тривоги, депресії, суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я студентів. Сформовано дві групи з однаковою кількістю осіб (по 36) – студенти духовної семінарії та світських вузів – для порівняльного аналізу впливу різних світоглядних систем. Вибір студентської молоді обумовлений її підвищеною сензитивністю до психологічного впливу війни в період юнацтва та раннього дорослого віку.

2. Дослідження проводилося поетапно з червня по жовтень 2024 року. Обґрунтовано вибір комплексу методик: опитувальник Кузнєцова, шкали PSS-10, HADS, суб'єктивного благополуччя БіБіСі, РМН та духовного здоров'я Гаура, які дозволяють оцінити різні аспекти духовної та емоційної сфер. Дистанційний збір даних через Google Forms забезпечив анонімність та розширив охоплення респондентів. Для аналізу застосовано описову статистику, U-тест Манна-Уїтні, кореляційний аналіз, що дозволило виявити вплив духовної організації особистості на зазначені показники емоційної сфери молоді.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДІ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ДУХОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

3.1. Емпіричне визначення особливостей духовної організації молоді під час війни

З метою всебічної операціоналізації багатовимірного концепту «духовна організація особистості», враховуючи складність завдання, в межах цього емпіричного дослідження було задіяно комплексний підхід, що включає аналіз результатів за шкалами «Духовно-моральні цінності совісті», «Духовно-моральні цінності честі», «Духовні цінності», «Релігійні цінності» з методики, завдяки якій досліджуються ціннісні конструкти, та інтегрального показника духовного здоров'я з відповідної методики. Такий багатоаспектний аналіз дозволяє глибше проникнути в специфіку духовної організації особистості.

Таблиця 3.1

Показники духовної організації особистості

Шкала	Тип освіти	Медіана	Середнє (M)	Стандартне відхилення (SD)	Мінімум	Максимум	Нормативні значення
Духовно-моральні цінності совісті	Духовна	49.500	49.833	6.430	35.000	60.000	30-45
	Світська	45.000	43.500	7.315	22.000	57.000	
Духовно-моральні цінності честі	Духовна	36.000	37.194	4.750	26.000	45.000	20-30
	Світська	31.000	31.111	6.196	15.000	43.000	
Духовні цінності	Духовна	19.000	18.306	1.704	15.000	20.000	8-15
	Світська	17.000	16.361	3.514	6.000	20.000	
Релігійні цінності	Духовна	14.000	13.667	1.265	11.000	15.000	7-12
	Світська	6.500	7.028	3.066	3.000	15.000	

Таблиця 3.1 (продовження)

Духовне здоров'я	Духовна	81.000	82.389	8.171	65.000	98.000	Низький 21-49
	Світська	69.500	70.028	11.330	42.000	91.000	Середній 49-77 Високий 77-105

Представлені в таблицях 3.1 та 3.2 результати, отримані за допомогою методів описової статистики та U-тесту Манна-Уїтні з розрахуванням розміру ефекту, надають можливість порівняти дві групи – студентів духовних та світських навчальних закладів – а також виявити характерні особливості та статистично значущі розбіжності в їхній духовній організації, про підє мова нижче:

Таблиця 3.2

U-тест Манна-Уїтні за показниками духовної організації особистості

Шкала	U	p	Рангова бісеріальна кореляція	CO Рангова бісеріальна кореляція
Духовно-моральні цінності совісті	950.000	< .001	0.466	0.136
Духовно-моральні цінності честі	1011.500	< .001	0.561	0.136
Духовні цінності	850.000	0.021	0.312	0.136
Релігійні цінності	1252.000	< .001	0.932	0.136
Духовне здоров'я	1058.500	< .001	0.633	0.136

1. Аналіз результатів за шкалою «Духовно-моральні цінності совісті» виявляє чітку тенденцію до більш високих показників у здобувачів духовної освіти ($M=49.83$, $SD=6.43$) порівняно зі студентами світських ВНЗ ($M=43.50$, $SD=7.32$). У якісному вимірі студенти семінарії демонструють високі показники, а студенти світських – середні та високі – відповідно до

нормативних (30—45). Проте, більш високі показники у студентів духовних навчальних закладів дозволяють припустити, що систематична рефлексія над етичними питаннями, вивчення християнської філософії тощо, що є невід'ємною частиною богословської освіти, сприяє більш глибокій інтерналізації цінностей совісті та формуванню більш стійких моральних орієнтирів. Статистична значущість розбіжностей між групами підтверджується результатами U-тесту Манна-Уїтні ($U=950.00$, $p<.001$). Рангова бісеріальна кореляція ($r=0.466$) вказує на наявність помірного позитивного зв'язку між типом освіти та рівнем розвитку цінностей совісті. Окрім кількісних розбіжностей, спостерігається також різниця в характері розподілу показників всередині груп. У групі студентів духовних навчальних закладів відзначається більша однорідність та менший розкид значень, що може бути інтерпретовано як показник більш згуртованої та консистентної системи моральних переконань. Натомість, неоднорідність показників у групі студентів світських ВНЗ свідчить про меншу суб'єктивну значущість означених цінностей та демонструє процес розвитку духовної сфери, який у даному віковому періоді ще не завершений і характеризується певним динамізмом.

2. Результати, отримані за шкалою «Духовно-моральні цінності честі», виказують аналогічну тенденцію. Студенти-семінаристи ($M=37.19$, $SD=4.75$) мають статистично значно вищі показники порівняно зі студентами світських вузів ($M=31.11$, $SD=6.20$). Середні значення для обох груп перевищують верхню межу нормативного діапазону у 20-30 б. (однак у світських студентів мінімальні значення знаходяться на низькому рівні, а у духовних – середньому), що може бути пов'язано з підвищеною актуальністю таких цінностей, як гідність, честь, самоповага та відповідальність за свої вчинки в умовах воєнного конфлікту, що триває. Статистична значущість різниці між групами підтверджується результатами U-тесту Манна-Уїтні ($U=1011.50$, $p<.001$). Рангова бісеріальна кореляція ($r=0.561$) вказує на наявність помірно-

сильного зв'язку між типом освіти та рівнем розвитку цінностей честі. Менша варіабельність показників у групі семінаристів дає підстави припустити, що релігійне виховання та духовна практика сприяють формуванню більш однорідного та стійкого розуміння цінностей честі. Більший розкид показників у групі студентів світських ВНЗ може бути обумовлений як індивідуальними особливостями, так і впливом різноманітних соціальних та культурних факторів, включаючи тенденції до імморалізму та релятивізму в системі цінностей сучасного суспільства.

3. Звертаючись до аналізу результатів за шкалою «Духовні цінності», ми спостерігаємо схожу тенденцію: студенти духовних навчальних закладів ($M=18.31$, $SD=1.70$) демонструють вищі середні значення порівняно зі студентами світських вузів ($M=16.36$, $SD=3.51$). Обидві групи перевищують верхню межу нормативного діапазону (8-15), хоча мінімум у світській групі становить 6 б. Це може свідчити про те, що в умовах воєнного конфлікту відбувається переоцінка цінностей та зростає потреба в пошуку сенсу життя, що знаходить своє відображення у значущості духовних цінностей. U-тест Манна-Уїтні підтверджує статистичну значущість різниці між групами ($U=850.00$, $p=0.021$). Однак, рангова бісеріальна кореляція ($r=0.312$) вказує на слабший зв'язок між типом освіти та рівнем розвитку духовних цінностей порівняно з минулими шкалами. Це може бути пояснене тим, що духовні цінності, на відміну від більш конкретних моральних норм, мають більш абстрактний характер: на їх формування впливає не лише середовище, але й внутрішні фактори, такі як особистісний досвід, екзистенційні пошуки, світоглядні установки тощо. У такому випадку богословська освіта може розглядатися як фактор, що створює сприятливі умови для розвитку духовних цінностей, але не визначає їх формування однозначно.

4. Аналіз результатів за шкалою «Релігійні цінності» виявляє найбільш чіткі та значущі розбіжності між групами. Студенти духовних навчальних закладів ($M=13.67$, $SD=1.27$) демонструють значно вищі показники порівняно

зі студентами світських вузів ($M=7.03$, $SD=3.07$), що є цілком очікуваним, враховуючи специфіку їхньої освіти та життєвого вибору. При цьому важливо відзначити, що середні значення для обох груп знаходяться в межах нормативного діапазону (7-12), що свідчить про наявність певного рівня релігійності навіть у студентів, які не отримують спеціалізованої релігійної освіти. Результати U-тесту Манна-Уїтні ($U=1252.00$, $p<.001$) однозначно підтверджують статистичну значущість виявленої різниці. Надзвичайно висока рангова бісеріальна кореляція ($r=0.932$) свідчить про те, що тип освіти є домінуючим фактором, що впливає на рівень значущості релігійних цінностей.

5. Шкала «Духовне здоров'я», що відображає загальний рівень духовного благополуччя особистості, також демонструє значущі розбіжності між досліджуваними групами. Студенти духовних навчальних закладів ($M=82.39$, $SD=8.17$) мають статистично значно вищі показники порівняно зі студентами світських вузів ($M=70.03$, $SD=11.33$). Результати U-тесту Манна-Уїтні ($U=1058.50$, $p<.001$) підтверджують статистичну значущість цієї різниці. Рангова бісеріальна кореляція ($r=0.633$) вказує на наявність помірно сильного зв'язку між типом освіти та рівнем духовного здоров'я. Більш високі та однорідні показники у групі семінаристів можуть бути пояснені через наявність чіткої системи духовних орієнтирів, регулярну духовну практику тощо. У студентів світських вузів спостерігається більший розкид показників, що може бути пов'язано з відсутністю чітко вираженої системи духовних переконань та практик.

Отже, у здобувачів духовної освіти спостерігаються переважно вищі показники сформованості духовно-моральних (совісті та честі), релігійних цінностей та духовного здоров'я порівняно зі студентами світських ВНЗ. Шкала "совісті" включає твердження, пов'язані з порядністю, відповідальністю та чесністю. Шкала "честі" стосується ввічливості, поваги до інших та відсутності корисливості як провідного аспекту мотивації. Високі

показники за цими шкалами свідчать про зрілість та виразність морального світобачення. Релігійні цінності охоплюють віру, дотримання релігійних ритуалів та особисте значення релігійних переконань, – високий рівень свідчить про відповідний світогляд. Духовне здоров'я оцінює три виміри: самовдосконалення, розвиток мудрості та моральності; рівень усвідомлення себе, свого місця у світі та життєвого шляху; глибину зв'язку з внутрішнім «Я», відчуття гармонії та реалізацію свого потенціалу. Цей результат свідчить про те, що вибір духовного навчального закладу вже обумовлений наявністю гармонійної духовної сфери в минулому. Студенти світських вузів демонструють індивідуалізовані траєкторії розвитку духовної сфери та характеризуються як низьким, так і середнім та високим рівнями розвинутої духовної сфери, що цілком залежить від прагнень особистості.

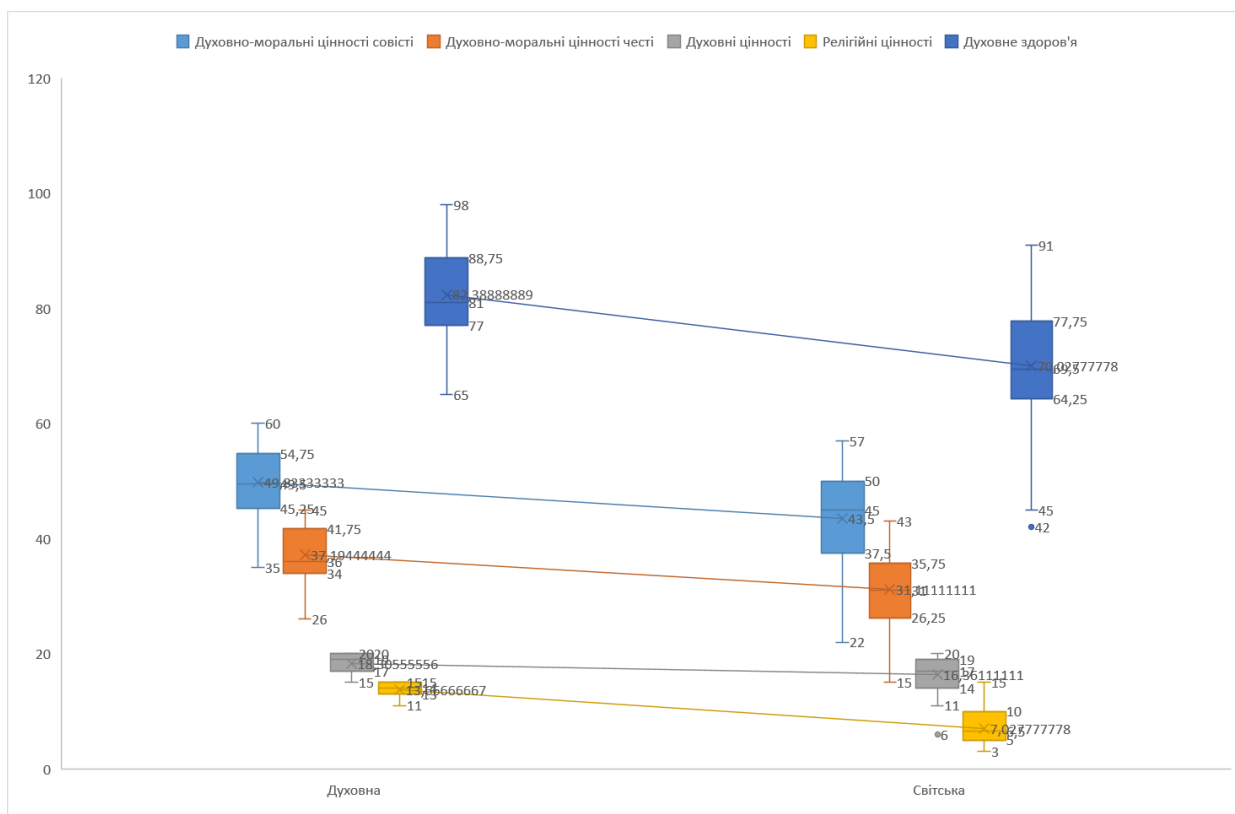

Рис 3.1 Показники духовної організації особистості

3.2. Емпіричне дослідження рівня сприйнятого стресу, тривоги та депресивних станів у молоді під час війни

Задля визначення поточного рівня стресового навантаження нами була використана Шкала сприйнятого стресу (PSS-10) адаптації Вельдбрехт О. О., Тавровецької Н. І., для дослідження рівня тривожності та депресивних станів – Госпітальна шкала (HADS). Завдяки описовим методам статистики нами була складена наступна таблиця з порівнянням відповідних показників:

Таблиця 3.3

Показники сприйнятого стресу, тривоги та депресивних станів

Шкала	Вища освіта	Медіана	Середнє	Стандартне відхилення	Мінімум	Максимум	Нормативні значення
Стрес	Духовна	22.000	22.194	4.477	14.000	31.000	Низький 0–13 б. Помірний 14-26 б. Високий 27–40 б.
	Світська	26.000	24.722	3.844	12.000	30.000	
Тривога	Духовна	7.000	7.778	4.029	1.000	16.000	Низький 0–7 Субклінічний 8–10 Клінічний 11–21
	Світська	10.000	9.444	3.836	1.000	17.000	
Депресія	Духовна	4.500	5.139	3.348	0.000	13.000	Клінічний 11–21
	Світська	7.000	6.528	2.903	0.000	12.000	

Сприйнятий стрес. Середнє значення стресу серед студентів світських навчальних закладів – 24.722 – вище, ніж у студентів духовних навчальних закладів – 22.194. Якісно показники за обома групами загалом мають високий та помірний рівень стресу (виключаючи одного респондента з низьким рівнем зі світської групи), хоча кількісно студенти нерелігійної освіти відчули на собі

більше стресу. Стандартне відхилення показує, що варіативність рівнів стресу серед студентів світських навчальних закладів – 3.844 – менша, ніж у студентів духовних навчальних закладів – 4.477, що може свідчити про більшу однорідність у рівнях стресу серед світських студентів, у той час як студенти богословського напряму та сакрального мистецтва нерівномірно переживають наслідки суб'єктивно складних ситуацій. Максимальні показники по обох групах наближені – 31 для духовної освіти – 30 для світської; мінімальні – 14 для духовної, 12 – світської.

Тривога. Середнє значення тривоги серед студентів світських навчальних закладів – 9.444 – вище, ніж у студентів духовних навчальних закладів – 7.778. Це свідчить про загальний підвищений рівень тривоги серед здобувачів секулярної освіти. Якісно показники в обох групах в основному відповідають субклінічному та клінічному рівням тривоги, з деякими виключеннями низького рівня тривожності. Стандартне відхилення вказує, що варіативність рівнів тривоги у студентів світських навчальних закладів – 3.836 – подібна до варіативності у студентів духовних навчальних закладів – 4.029. Це може свідчити про схожу ступінь різноманітності у переживанні тривоги серед обох груп. Максимальні значення наближені – 17 для світської освіти та 16 для духовної; мінімальні значення також близькі – 1 для обох груп.

Депресія. Середнє значення депресії серед студентів світських навчальних закладів – 6.528 – вище, ніж у студентів духовних навчальних закладів – 5.139. Це вказує на загальний підвищений рівень депресії серед світських студентів. Якісно показники для обох груп загалом відповідають низькому та субклінічному рівням депресії, з певною кількістю студентів, що мають клінічний рівень депресії. Стандартне відхилення показує, що варіативність рівнів депресії серед студентів світських навчальних закладів – 2.903 – менша, ніж у студентів духовних навчальних закладів – 3.348. Це може свідчити про більшу однорідність рівнів депресії серед світських студентів у порівнянні з духовними студентами, які нерівномірно переживають

стресогенні обставини. Максимальні значення для обох груп рівні – 10 для духовної та світської освіти; мінімальні значення – 1 для обох груп.

Отже, використаний описовий інструментарій дає підстави вважати про підвищений середній рівень сприйнятого стресу, тривоги та депресії серед студентів світських навчальних закладів у порівнянні зі студентами духовних навчальних закладів (Рис 3.2), однак якісні показники за обома групами загалом мають високий та помірний рівень стресу, субклінічний та клінічний рівні тривоги, низький та субклінічний рівні депресії. Динаміка тривоги всередині груп майже однакова з переважно нижчою тривожністю серед здобувачів духовної освіти. Рівні депресії серед студентів світських навчальних закладів більш однорідні та високі, що може бути пов'язано зі смисловим вакуумом через деструктивний вплив бойових дій, однак такий менш виражений у духовному середовищі через опору на систему віри, яка пропонує сенс незалежно від зовнішніх обставин. Таке світобачення пропонує канонічні відповіді на екзистенційні питання, спираючись на абсолютні істини, багату традицію та «нагляд» вищої сили, що допомагає впоратися з невизначеністю та страхом.

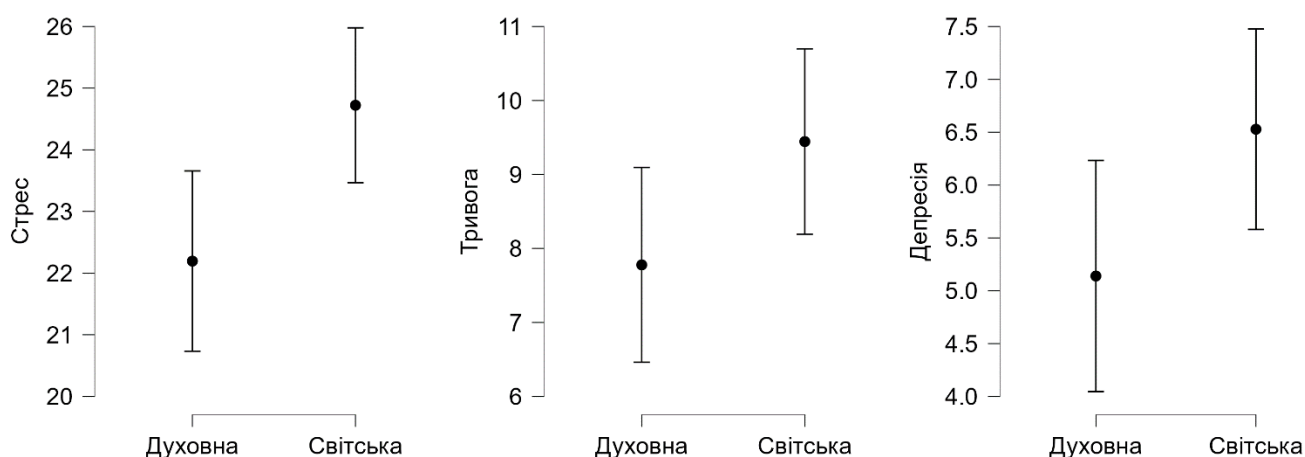

Рис. 3.2 Показники стресу, тривоги та депресії

Враховуючи детальний розбір результатів U-тесту Манна-Уїтні з розрахунком розміру ефекту за допомогою рангової бісеріальної кореляції для шкал стресу, тривоги та депресії, нами також виявлені значні статистичні розбіжності між студентами духовної та світської освіти, про що йде мова у наступній таблиці:

Таблиця 3.4

U-тест Манна-Уїтні за показниками стресу, тривоги та депресії

Шкала	U	p	Рангова бісеріальна кореляція	СО Рангова бісеріальна кореляція
Стрес	420.500	0.010	-0.351	0.136
Тривога	471.000	0.046	-0.273	0.136
Депресія	463.000	0.037	-0.285	0.136

Стрес. Значення $U = 420.500$ ($p = 0.010$) вказує на статистично значущі відмінності між групами. Рангова бісеріальна кореляція ($r = -0.351$) свідчить про помірний негативний зв'язок між типом освіти та рівнем стресу. СО кореляція ($r = 0.136$) також вказує на слабкий, але значущий негативний зв'язок. Це означає, що студенти світських закладів виявляють вищий рівень стресу у порівнянні зі студентами духовних закладів.

Тривога. Значення $U = 471.000$ ($p = 0.046$) свідчить про значущі відмінності між групами, хоча й не такі високі, як за іншими показниками. Рангова бісеріальна кореляція ($r = -0.273$) вказує на слабкий негативний зв'язок між типом освіти та рівнем тривоги. СО кореляція ($r = 0.136$) підтверджує цей слабкий, але значущий зв'язок. Це свідчить про вищий рівень тривоги серед студентів світських навчальних закладів у порівнянні зі студентами духовних закладів.

Депресія. Значення $U = 463.000$ ($p = 0.037$) показує наявність значущих відмінностей між групами. Рангова бісеріальна кореляція ($r = -0.285$) вказує на слабкий негативний зв'язок між типом освіти та рівнем депресії. СО кореляція ($r = 0.136$) підтверджує цей слабкий, але значущий зв'язок. Це вказує на

загальний підвищений рівень депресії серед студентів світських закладів порівняно зі студентами духовних закладів.

Результати U-тесту Манна-Уїтні свідчать про значний вплив типу освіти на рівень стресу, тривоги та депресії серед студентів. Студенти світських навчальних закладів демонструють вищі рівні всіх трьох показників у порівнянні зі студентами духовних навчальних закладів. Рангові бісеріальні кореляції та СО кореляції підтверджують ці висновки, вказуючи на помірний чи низький негативний зв'язок між типом освіти та рівнем стресу, тривоги та депресії.

Віра в вищі сили, можливість звернення до них за допомогою та підтримкою, а також приналежність до релігійної спільноти можуть бути важливими ресурсами для подолання відчуття безнадії та безпорадності формуючи відчуття захищеності та довіри до вищого провидіння (Отця Небесного, метафоричного образу «всевидячого ока Божого»), по почину якого людина, так би мовити, отримує як благо, так і випробовування, які врешті-решт спрямовані на духовне вдосконалення, пробудження найкращих людських якостей. Релігійні спільноти також пропонують відчуття єднання, прийняття, підтримки та глибокого зв'язку з однодумцями. Це задовольняє фундаментальну людську потребу бути частиною чогось більшого, ніж вони самі, та отримувати емоційну підтримку від інших. Спільні ритуали, цінності та вірування зміцнюють зв'язки між членами спільноти та створюють відчуття безпеки та стабільності. Таким чином духовні практики здатні розумітись як ефективні методи додання скрутних обставин. Студенти світських ВНЗ, не маючи такого ж доступу до механізмів специфічної «спірітуальної» саморегуляції, внаслідок цього можуть мати більш високу вразливість до стресу, тривожності та депресивності в умовах війни.

3.3. Емпіричне дослідження суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я молоді під час війни

Задля визначення суб'єктивного здоров'я нами була використана методика «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі (адаптація Л.М. Карамушки, К.В. Терещенко, О.В. Креденцер)», для виявлення позитивного ментального здоров'я - Шкала позитивного ментального здоров'я» (Positive Mental Health Scale, PMH-scale) у адаптації вищезгаданих авторів. Результати емпіричного дослідження виведені на таблицю 3.5:

Таблиця 3.5

Показники суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я

Шкала	Вища освіта	Медіана	Середнє	Стандартне відхилення	Мінімум	Максимум	Нормативні дані, рівні: низький – н; середній – с; високий – в.
Фізичне здоров'я та благополуччя	Духовна	24.000	24.278	6.031	12.000	35.000	Н: 7-20 С: 21-25 В: 26-35
	Світська	22.000	22.278	3.844	13.000	30.000	
Психологічне благополуччя	Духовна	44.000	44.250	8.955	23.000	57.000	Н: 12-39 С: 40-47 В: 48-60
	Світська	39.500	39.361	7.522	23.000	54.000	
Стосунки	Духовна	19.000	17.944	4.329	10.000	24.000	Н: 5-16 С: 17-20 В: 21-25
	Світська	18.500	17.583	4.265	9.000	25.000	
Суб'єктивне благополуччя (підсумковий)	Духовна	89.000	86.472	17.497	50.000	115.000	Н: 24-76 С: 77-91 В: 92-120
	Світська	78.500	79.222	13.556	47.000	105.000	
Позитивне ментальне здоров'я	Духовна	27.500	27.611	5.939	12.000	36.000	Н: 9-24 С: 25-29 В: 30-36
	Світська	22.500	23.722	5.480	16.000	35.000	

Фізичне здоров'я та благополуччя. Вищі середні значення фізичного здоров'я та благополуччя у студентів духовних навчальних закладів вказують на їх краще фізичне самопочуття. Високе стандартне відхилення свідчить про більшу варіативність цих показників серед духовної молоді, що може бути пов'язано з індивідуальними відмінностями у способі життя та рівні фізичної

активності. Якісно обидві групи отримали низькі, середні та високі показники за цією шкалою.

Психологічне благополуччя. Вищі середні значення психологічного благополуччя у духовної молоді свідчать про загалом вищий рівень психологічного добробуту. Це може бути пов'язано з впливом духовних практик та підтримки у їхньому середовищі. Високе стандартне відхилення свідчить про різноманітність у рівнях психологічного благополуччя. Якісно обидві групи отримали низькі, середні та високі показники за даною шкалою.

Стосунки. Показники стосунків між групами є подібними та у середньому відповідають якісно середньому рівні за оцінкою методики. Незначна різниця у середніх значеннях вказує на схожий рівень задоволення стосунками у обох групах, що може бути пов'язано зі спільними соціальними, віковими та середовищними факторами.

Суб'єктивне благополуччя. Вищі середні значення суб'єктивного благополуччя у духовної молоді вказують на загалом вищий рівень задоволеності життям. Дані характеристики дають змогу розуміти, що частина здобувачів духовної освіти відзначаються значно вищим почуттям суб'єктивного благополуччя, у той час як інші не відрізняються від світських колег, що наочно продемонстровано на діаграмі (Рис 3.3). Велике стандартне відхилення вказує на коливання всередині групи у суб'єктивному сприйнятті благополуччя, а розклад на субшкали дає змогу більш детально розрізнити зв'язки між значеннями.

Позитивне ментальне здоров'я. Студенти духовних навчальних закладів (27.61) мають вищий середній показник позитивного ментального здоров'я порівняно зі студентами світських ВНЗ (23.72). Це свідчить про те, що в середньому студенти духовних закладів демонструють краще психологічне самопочуття та більшу психологічну стійкість. Стандартне відхилення у групі студентів духовних навчальних закладів (5.939) вище, ніж у групі студентів світських ВНЗ (5.480). Це означає більший розкид даних у

духовній групі – рівні позитивного ментального здоров'я більш різноманітні, від дуже високих до відносно низьких. У світській групі показники більш однорідні. Використовуючи нормативні дані, можна побачити, що в обох групах є студенти з низьким, середнім і високим рівнями позитивного ментального здоров'я. Проте, у духовній групі частка студентів з високими показниками вища.

Отже, представники духовної освіти мають загалом вищі показники за усіма шкалами у порівнянні зі світською молоддю. Ці результати можуть свідчити про вплив духовних практик на загальний рівень благополуччя молодих людей. Віра, духовні практики та підтримка релігійної спільноти створюють систему опори, яка допомагає впоратися зі стресом, тривогою та депресією, надаючи сенс життя та формуючи відчуття безпеки. Зв'язок з трансцендентним, усвідомлення своєї місії та приналежності до спільноти сприяють загальному задоволенню життям і формують позитивне самосприйняття. Хоча й із високою динамікою, спостерігається тенденція до кращого фізичного самопочуття у студентів духовних навчальних закладів, що може бути пов'язано з особливостями способу життя, що пропагується в цій групі.

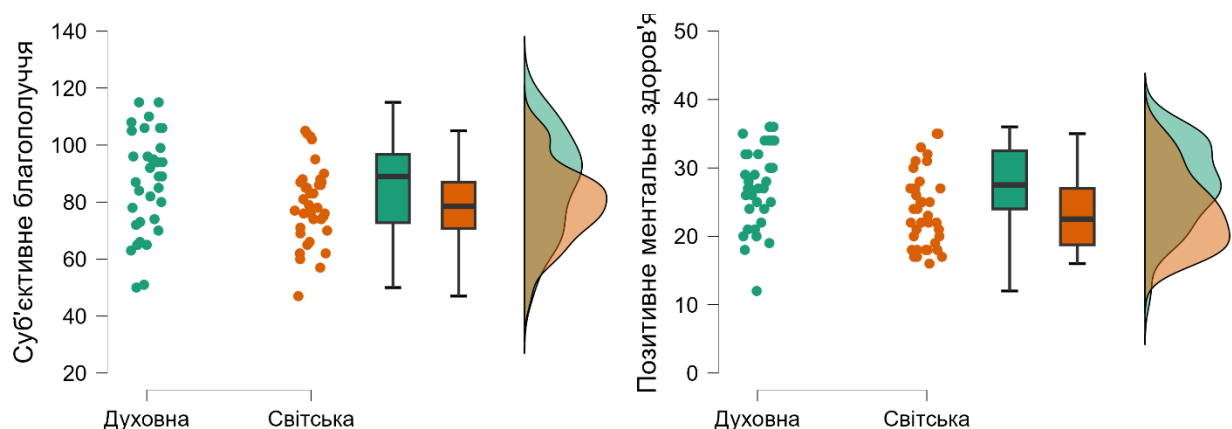

Рис 3.3 Показники суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я

Результати U-тесту Манна-Уїтні з розрахунком розміру ефекту за допомогою рангової бісеріальної кореляції для шкал фізичного здоров'я та благополуччя, психологічного благополуччя, стосунків, суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я дали змогу виявити статистично значущі розбіжності між студентами духовної та світської освіти, про що йде мова у наступній таблиці 3.6:

Таблиця 3.6

Результати U-тесту показників суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я

Шкала	U	p	Рангова бісеріальна кореляція	СО Рангова бісеріальна кореляція
Фізичне здоров'я та благополуччя	786.500	0.119	0.214	0.136
Психологічне благополуччя	869.500	0.013	0.342	0.136
Стосунки	683.500	0.692	0.055	0.136
Суб'єктивне благополуччя	828.000	0.043	0.278	0.136
Позитивне ментальне здоров'я	904.500	0.004	0.396	0.136

Фізичне здоров'я та благополуччя. Результати для шкали фізичного здоров'я та благополуччя показують, що за значенням $U = 786.500$ ($p = 0.119$) не виявлено статистично значущі відмінності між групами. Рангова бісеріальна кореляція ($r = 0.214$) свідчить про слабкий позитивний зв'язок між типом освіти та рівнем фізичного здоров'я і благополуччя. СО кореляція ($r = 0.136$) підтверджує цей слабкий, але значущий зв'язок. Це вкладається у внутрішню логіку дослідження, адже духовний вимір особистості може вступати у конфлікт з фізичним («матеріальним») планом існування.

Психологічне благополуччя. Результати для шкали психологічного благополуччя показують, що значення $U = 869.500$ ($p = 0.013$) вказує на статистично значущі відмінності між групами. Рангова бісеріальна кореляція ($r = 0.342$) свідчить про помірний позитивний зв'язок між типом освіти та рівнем психологічного благополуччя. СО кореляція ($r = 0.136$) підтверджує

цей помірний, але значущий зв'язок. Такі результати дають змогу повідомити, що студенти духовних закладів мають вищий рівень психологічного благополуччя.

Стосунки. Результати для шкали стосунків показують, що значення $U = 683.500$ ($p = 0.690$) не вказує на статистично значущі відмінності між групами. Рангова бісеріальна кореляція ($r = 0.055$) свідчить про дуже слабкий позитивний зв'язок між типом освіти та рівнем задоволення стосунками. Шкала стосунків не регулюється духовної сферою особистості, адже вона, зокрема, направлена на виявлення оцінки вдоволеності статевим життям.

Суб'єктивне благополуччя. Результати для підсумовуючої шкали суб'єктивного благополуччя показують, що значення $U = 828.000$ ($p = 0.043$) вказує на статистично значущі відмінності між групами, хоча вони й граничні до показника 0.05. Рангова бісеріальна кореляція ($r = 0.278$) свідчить про слабкий позитивний зв'язок між типом освіти та рівнем суб'єктивного благополуччя. СО кореляція ($r = 0.136$) підтверджує цей слабкий, але значущий зв'язок. Таким чином студенти духовних закладів мають вищий рівень суб'єктивного благополуччя та підтверджує, що духовність може позитивно впливати на загальне відчуття щастя, задоволеності життям та психологічного комфорту.

Позитивне ментальне здоров'я. Виявлено статистично значущі розбіжності між студентами духовних та світських закладів. За результатами U-тесту Манна-Уїтні ($U = 904.50$, $p = 0.004$), студенти семінарії демонструють значно вищий рівень позитивного ментального здоров'я. Рангова бісеріальна кореляція ($r = 0.396$) підтверджує помірний позитивний зв'язок між типом освіти та позитивним ментальним здоров'ям, що свідчить про сприятливий вплив духовної освіти на цей аспект психологічного благополуччя. Це дає підстави припустити, що духовні цінності та практики, що їх засвоєння є складовою духовної освіти, можуть бути важливими чинниками розвитку та підтримки позитивного ментального здоров'я в умовах війни.

3.4. Емпіричне дослідження особливостей взаємозв'язку емоційної сфери молоді в залежності від духовної організації особистості під час війни

Метою цього розділу є визначення взаємозв'язку параметрів емоційної сфери (рівень сприйнятого стресу, тривоги, депресії, суб'єктивне благополуччя, позитивне ментальне здоров'я) молоді в залежності від духовної організації (духовних цінностей (совісті, честі), релігійних цінностей, духовного здоров'я) у студентів духовних та світських навчальних закладів. Метою є виявлення впливу високої духовної організації особистості на параметри емоційної сфери молоді. Для цього використано коефіцієнт кореляції Спірмена, що дозволяє оцінити силу та напрямок зв'язку. Отримані результати допоможуть зрозуміти, чи може духовність бути захисним фактором, покладеним на подолання негативних емоційних реакцій та підвищення психологічного благополуччя в умовах війни. Результати винесені на таблицю 3.7:

Таблиця 3.7

Результати кореляційного дослідження духовної організації з параметрами емоційної сфери

Параметр 1	Параметр 2	Кореляція Спірмена (ρ)	p
Духовно-моральні цінності совісті	Стрес	-0.297*	0.023
	Тривога	-0.212*	0.049
	Депресія	-0.366**	< .001
	Фізичне здоров'я та благополуччя	0.380***	< .001
	Психологічне благополуччя	0.622***	< .001
	Стосунки	0.434***	< .001

Таблиця 3.7 (продовження)

	Суб'єктивне благополуччя	0.507***	< .001
	Позитивне ментальне здоров'я	0.531***	< .001
Духовні цінності	Стрес	-0.152	0.203
	Тривога	-0.212*	0.049
	Депресія	-0.366**	< .001
Релігійні цінності	Фізичне здоров'я та благополуччя	0.239*	0.016
	Психологічне благополуччя	0.380***	< .001
	Стосунки	0.622***	< .001
	Суб'єктивне благополуччя	0.434***	< .001
	Позитивне ментальне здоров'я	0.531***	< .001

Примітка: $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Духовно-моральні цінності совісті виявили наступні кореляції з параметрами емоційної сфери:

Стрес. Існує негативна кореляція ($\rho = -0.297$) з рівнем значущості $p=0.023$, що дає змогу визначити зв'язок вищих показників духовно-моральні цінностей совісті з нижчим рівнем стресу.

Тривога. Негативна кореляція ($\rho = -0.212$) з $p = 0.049$ свідчить про пов'язаність вищих духовно-моральні цінностей совісті з нижчим рівнем тривоги, хоча межове значення p вказує на слабкість ефекту.

Депресія. Сильніша негативна кореляція ($\rho = -0.366$) з $p < 0.001$ показує, що вищі духовно-моральні цінності совісті значущо зв'язані з нижчим рівнем депресії.

Фізичне здоров'я та благополуччя. Позитивна кореляція ($\rho = 0.380$) з $p < 0.001$ вказує на те, що вищі духовно-моральні цінності совісті пов'язані з кращим фізичним здоров'ям та благополуччям.

Психологічне благополуччя. Сильна позитивна кореляція ($\rho = 0.622$) з $p < 0.001$ свідчить про значний зв'язок між вищими духовно-моральними цінностями совісті та кращим психологічним благополуччям.

Стосунки. Позитивна кореляція ($\rho = 0.434$) з $p < 0.001$ дозволяє указати на те, що вищі духовно-моральні цінності совісті пов'язані з кращими стосунками.

Суб'єктивне благополуччя. Позитивна кореляція ($\rho = 0.507$) з $p < 0.001$ показує значущий зв'язок між вищими духовно-моральними цінностями совісті та вищим суб'єктивним благополуччям.

Позитивне ментальне здоров'я. Сильна позитивна кореляція ($\rho = 0.531$) з $p < 0.001$ вказує на те, що вищі духовно-моральні цінності совісті значущо пов'язані з кращим позитивним ментальним здоров'ям.

Духовні цінності виявили наступні кореляції з параметрами емоційної сфери:

Стрес. Від'ємна кореляція зі значенням $\rho = -0.152$, $p = 0.203$. Враховуючи $p > 0.05$, цей зв'язок вважається статистично незначущим. Не знайдено достовірного зв'язку між рівнем духовних цінностей та рівнем стресу.

Тривога. Негативна кореляція -0.212 з $p = 0.049$. Має місце статистично значущий негативний зв'язок, хоча варто зважати на межове значення p . Це може бути розтлумачено так, що вищі духовні цінності тенденційно пов'язані з нижчим рівнем тривоги.

Депресія. Негативна кореляція -0.366 з $p < .001$. Цей зв'язок є статистично значущим і досить сильним. Вищі духовні цінності асоціюються зі значно нижчим рівнем депресії.

Релігійні цінності виявили наступні кореляції з параметрами емоційної сфери:

Фізичне здоров'я та благополуччя зі значеннями $\rho = 0.239$, $p = 0.016$. Релігійні цінності позитивно пов'язані з фізичним здоров'ям, що може бути зумовлено впливом релігійних норм на спосіб життя.

Психологічне благополуччя мають значення $\rho = 0.380$, $p < .001$. Релігійні цінності значно пов'язані з психологічним благополуччям, що може бути результатом знаходження провідного сенсу через конфесійні смисли.

Стосунки відзначаються значеннями $\rho = 0.622$, $p < .001$. Сильний позитивний зв'язок свідчить про те, що релігійні цінності відіграють важливу роль у формуванні позитивних міжособистісних стосунків, хоча інші аспекти духовної організації не мали такого впливу.

Суб'єктивне благополуччя відповідає значенням $\rho = 0.434$, $p < .001$. Релігійні цінності мають позитивний зв'язок із суб'єктивним благополуччям.

Позитивне ментальне здоров'я характеризується значеннями $\rho = 0.531$, $p < .001$, що підтверджує роль релігійних цінностей у формуванні стійкості та психічного добробуту.

Кореляційний аналіз виявив зв'язок між духовністю та емоційним благополуччям. Вищі показники духовності (цінності совісті, духовні та релігійні цінності) асоціюються з нижчими рівнями стресу, тривоги та депресії, а також з вищим рівнем благополуччя та позитивного ментального здоров'я. Найбільш виражений зв'язок спостерігається між цінностями совісті та різними аспектами психологічного добробуту. Релігійні цінності демонструють найбільший вплив на якість стосунків, адже у релігійному світогляді шлюб – це священний, довічний союз, освячений Богом та спрямований на створення сім'ї. Цей світогляд ґрунтується на фундаментальних релігійних заповідях, що пропагують любов, вірність, повагу до ближнього, батьків, а також до ширшої спільноти (друзів, Батьківщини). Ці цінності формують міцну морально-етичну основу, що сприяє стабільності та гармонії в міжособистісних стосунках.

Висновки до розділу 3

1. Здобувачі духовної освіти у підсумку отримали значно вищі показники духовної організації особистості за шкалами цінностей та духовного здоров'я, ніж студенти світських закладів освіти, що вказує на суттєві відмінності. Шкала "совісті" охоплює аспекти моральної відповідальності, цілісності та етичної поведінки. Шкала "честі" фокусується на міжособистісній повазі, альтруїзмі та відсутності прагматизму як основи мотивації. Релігійні цінності оцінюються через призму віри, ритуалізму та особистісної значущості релігійних переконань, відображаючи світоглядні орієнтації індивіда. Конструкт духовного здоров'я розглядається у трьох вимірах: прагнення до мудрості й морального вдосконалення; усвідомлення власного «Я», місця у світі та життєвого призначення; глибина зв'язку з внутрішнім світом. Згідно результатів можна стверджувати про сформованість зрілої морально-етичної системи студентів духовних закладів, що може бути пов'язано як з їхнім свідомим впровадженням духовних практик у життя, так і з впливом навчальної програми, насиченої духовним змістом. Дані щодо студентів світських вузів характеризуються більшим розкидом показників, що дає підстави вважати про розшарованість духовних орієнтацій та рівнів духовного здоров'я (від низького до високого) у цій групі, що характерно для більш секуляризованого суспільства, де віра не є значущою смислотворчою складовою.

2. Студенти світських закладів мають вищі показники стресу, тривоги та депресії, що свідчить про більшу вразливість до негативного впливу війни на психічне здоров'я. Більша стійкість студентів духовних закладів може бути пов'язана з духовністю як захисним фактором, адже духовний простір особистості розкриває додаткові ресурси для подолання стресових ситуацій через віру у доброту та справедливість Бога як "небесного Отця". Це створює відчуття захищеності та безпеки: віруючі здатні сприймати

життєві труднощі як випробування віри, як необхідні іспити на шляху до Бога, розкриваючи глибинний сенс на перший погляд нестерпних обставин. Релігійні спільноти також задовольняють потребу в підтримці та єдності (базову потребу), що допомагає долати стресові фактори.

3. Суб'єктивне благополуччя і позитивне ментальне здоров'я студентів духовних закладів значно вищі, ніж у студентів світських вишів. Однак різниці за шкалою стосунків (частина якої присвячена статевому життю) не виявлено через суворі обмеження семінаристів. Сексуальні зв'язки у представників духовенства є чітко регламентованою доктринальною складовою та виокремлюються вразливою позицією, адже вільне задоволення потреб такого характеру або взагалі недоступне, або підлягає дотриманню суворих канонічних правил (шлюб за церковними нормами). Так само не виявлено статично значущої різниці за шкалою фізичного благополуччя, адже духовний вимір особистості може вступати у конфлікт з фізичним («матеріальним») планом існування.

4. Духовні цінності демонструють від'ємний зв'язок зі стресом, тривогою та депресією і позитивно впливають на фізичне, психологічне та суб'єктивне благополуччя, включаючи позитивне ментальне здоров'я. Цінності совісті сприяють зниженню тривожності, формуванню чіткої ідентичності, усвідомлення життєвого шляху та адаптації до екстремальних умов. Релігійні цінності позитивно впливають на міжособистісні стосунки, оскільки християнський світогляд трактує шлюб як священний, довічний союз, благословений Богом і спрямований на створення сім'ї. Заповіді любові, вірності та поваги до ближнього, батьків, друзів і Батьківщини формують етичну основу, що сприяє гармонійним та стабільним стосункам. Отримані результати підтверджують, що духовність є важливим ресурсом для психологічної стійкості в умовах війни.

ВИСНОВКИ

По проведенні дослідження нами було підсумовано наступне:

1. Теоретичний аналіз наукової літератури підтвердив багатогранність концепту духовності та його значущість у забезпеченні суб'єктивного благополуччя. Було розглянуто еволюцію осмислення феномену духовності від античної філософії до сучасних психологічних теорій та встановлено, що різні психологічні школи (психоаналіз, гуманістична, екзистенціальна, трансперсональна психологія) пропонують власні інтерпретації духовності, розглядаючи її як систему цінностей, світоглядних уявлень, або процесу шукань провідного сенсу, шлях до самоактуалізації та інтеграції особистості, практику трансперсональних перетворень тощо. Окремо було розглянуто вплив війни на емоційну сферу, підкреслюючи її роль як потужного стресора, що призводить до виникнення деструктивних поведінкових станів, негативних емоцій, посттравматичного розладу та інших психологічних ускладнень. Вікові особливості молоді (за Еріксоном), пов'язані з активним пошуком ідентичності, ціннісних орієнтирів та буттєвого сенсу, обумовлюють її підвищену вразливість до психотравмуючого впливу війни.

2. За результатами емпіричного дослідження встановлено чіткі відмінності у духовній організації студентів духовних та світських вишів. Здобувачі духовної освіти у підсумку отримали значно вищі показники духовної організації особистості за шкалами цінностей та духовного здоров'я. Шкала "совісті" відображає моральну відповідальність, цілісність та етичну поведінку, а "честі" – міжособистісну повагу, альтруїзм і неприйняття прагматизму. Релігійні цінності оцінюють через віру, ритуалізм і значущість переконань, що формують світогляд індивіда. Духовне здоров'я включає прагнення до мудрості, усвідомлення життєвого призначення та глибокий

зв'язок із внутрішнім світом. Відповідні результати дозволяють стверджувати про сформованість зрілої морально-етичної системи особистості, глибоку релігійність та про високий рівень духовного благополуччя, що може бути пов'язано як з їхнім свідомим впровадженням духовних практик у життя, так і з впливом навчальної програми, насиченої спірітуальним змістом. Студенти світських вишів демонструють розшарованість духовних орієнтацій та рівнів духовного здоров'я (від низького до високого), що характерно для більш секуляризованого суспільства, де віра не посідає місце регулятора суспільних відносин, а також не є істотною смислотворчою складовою буття.

3. Для студентів світських вузів характерні статистично значущі відмінності та вищі середні показники за шкалами стресу, тривоги та депресії, що може свідчити про більшу вразливість до впливу війни на їхнє психічне здоров'я. Студенти духовної семінарії, навпаки, краще справляються зі стресом, тривогою та депресивними станами, що може бути пов'язано з духовністю як захисним фактором. Віра у добро та справедливість Господа як «небесного батька» викликає почуття безпеки та захищеності, а негаразди розуміються як випробовування на шляху до Нього, і не абсолютизуються як злостиві, катастрофічні події, а, навпаки, мають недоступне людському пізнанню позитивне смислове ядро. Аналіз суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я також виявив перевагу студентів духовної семінарії. Вони показали вищі середні значення за шкалами психічного благополуччя, підсумкової шкали суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я. Однак не виявлено статистично значущої розбіжності за шкалою стосунків, яка не регулюється духовною сферою особистості, оскільки передбачає, зокрема, вимірювання задоволеності статевим життям. Сексуальні зв'язки у представників духовенства є чітко регламентованою доктринальною складовою та виокремлюються вразливою позицією, адже вільне задоволення потреб такого характеру або взагалі недоступне, або

семінарист має дотримуватися суворих канонічних правил шлюбу. Так само не виявлено статично значущої різниці за шкалою фізичного благополуччя, адже духовний вимір особистості може вступати у конфлікт з фізичним («матеріальним») планом існування.

4. Дослідження виявило значний позитивний вплив духовної організації особистості на емоційну сферу студентів під час війни. Духовно-моральні цінності совісті пов'язані від'ємним зв'язком зі стресом, тривогою та депресією, і позитивно – з фізичним, психологічним та суб'єктивним благополуччям, включаючи позитивне ментальне здоров'я. Сформованість ціннісно-сміслової сфери особистості є важливим чинником психологічної зрілості. Стала ціннісно-сміслова сфера створює підґрунтя для особистісного розвитку та підвищує психологічну стійкість в екстремальних ситуаціях. Релігійні цінності мали сильний позитивний вплив на якість міжособистісних стосунків, а також позитивно пов'язані з благополуччям та ментальним здоров'ям. В контексті релігійного світогляду шлюб часто розглядається як священний союз, заснований на божій волі та спрямований на створення довічної родини, що суттєво знижує рівень недовіри та сумнівів у стосунках.

Отже, гіпотеза дослідження знаходить своє підтвердження. Високий рівень духовної організації пов'язаний з підвищеною стресостійкістю, меншою тривожністю, зниженою схильністю до депресії, суб'єктивним благополуччям та ментальним здоров'ям.

Майбутні дослідження передбачають розширення вибірки та включення різноманітних соціальних груп, довготривалі дослідження для вивчення динаміки змін у духовній організації та емоційній сфері. Окрім цього, слід розробити й оцінити ефективність інтервенційних програм, спрямованих на покращення духовного здоров'я та емоційної стійкості молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. American Psychological Association. (n.d.). Emotion. In APA dictionary of psychology. Retrieved June 16, 2024, from <https://dictionary.apa.org/emotion>
2. Anderson C. Pain and Its Ending: The Four Noble Truths in the Theravada Buddhist Canon. New York : Motilal Banarsidass, 2015. 255 с.
3. Boehnlein JK, Kinzie JD, Sekiya U, Riley C, Pou K, Rosborough B. A ten-year treatment outcome study of traumatized Cambodian refugees. *J Nerv Ment Dis.* 2004 Oct;192(10):658-63. doi: 10.1097/01.nmd.0000142033.79043.9d. PMID: 15457108.
4. C. G., JUNG. Collected Works of C.G. Jung, Volume 11: Psychology and Religion: West and East. Edited by GERHARD ADLER and R. F. C. HULL, Princeton University Press, 1969. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/j.ctt5hhr4b>. Accessed 11 June 2024.
5. Cheung-Blunden, Violet and Blunden, Bill (2008) ‘The Emotional Construal of War: Anger, Fear, and Other Negative Emotions’, *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 14:2, 123 — 150
6. Coleman, J.C. (2010). *The Nature of Adolescence* (4th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203805633>
7. Comtesse, H., Powell, S., Soldo, A. et al. (2019) Long-term psychological distress of Bosnian war survivors : an 11-year follow-up of former displaced persons, returnees, and stayers. Comtesse et al. *BMC Psychiatry.* 19:1. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1996-0>
8. Erik H. Erikson. *Identity, youth and crisis*. New York: W. W. Norton Company, 1968
9. Fowler, James W. (1981). *Stages of Faith the Psychology of Human Development and the Quest for Meaning* /James W. Fowler. --. --. Harper & Row, C1981.

10. Frankl VE. *The Unconscious God : Psychotherapy and Theology*. Simon and Schuster; 1975.
11. Frankl, V. E. 1. (1992). *Man's search for meaning: an introduction to logotherapy*. 4th ed. Boston, Beacon Press.
12. Freud, Sigmund, 1856-1939. *The Future of an Illusion*. London :Hogarth Press : Institute of Psycho-analysis, 1962.
13. Fromm, Erich (1947). *Man for himself: an inquiry into the psychology of ethics*. New York: H. Holt.
14. James, W. (1918). *The principles of psychology*. New York, H. Holt. Режим доступа:
https://rauterberg.employee.id.tue.nl/lecturenotes/DDM110%20CAS/James-1890%20Principles_of_Psychology_vol_I.pdf.
15. Maslow, A. H. (1971). *The farther reaches of human nature*. Arkana/Penguin Books.
16. Plutchik, R. (1980). A general psychoevolutionary theory of emotion. In R. Plutchik & H. Kellerman (eds.), *Emotion: Theory, research and experience, Theories of emotion (Vol. 1, pp. 3–33)*. New York: Academic Press.
17. Wagner G, Glick P, Khammash U, Shaheen M, Brown R, Goutam P, Karam R, Linnemayr S, Massad S. Exposure to violence and its relationship to mental health among young people in Palestine. *East Mediterr Health J*. 2020 Feb 24;26(2):189-197. doi: 10.26719/2020.26.2.189. PMID: 32141597.
18. Watson J. B. *Behaviorism*. New York: People's Institute Publishing Company, 1924/1925.
19. Wundt, W. (1921). *Elements of folk psychology: Outlines of a psychological history of the development of mankind (2nd ed.)*. Allen and Unwin.
20. Yalom, Irvin D. 1980. *Existential Psychotherapy*. London, England: Basic Books.

21. Біда, С. (2019). Базові емоції: поняття та види. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології», (16). <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2012-16.%p>
22. Грузинська І.М. Проблема емоційного реагування на стресові ситуації в умовах воєнного стану / І. Грузинська // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К. : Національний авіаційний університет, 2022. – Вип. 2(21). – С. 97-107
23. Духовність особистості: методологія, теорія і практика : збірник наукових праць / Гол. редактор Г. П. Шевченко. – Вип. 3 (96). – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – 292 с.
24. Духовно-моральне виховання особистості : теорія та практика : науково-методичний посібник / за заг. ред. канд. пед. наук, доцента Л. М. Михайлової. Харків : «Друкарня Мадрид», 2019. 250 с. ISBN 978-617-7683-74-1
25. Екзистенційна та гуманістична психологія : навч. посібник / І. М. Зварич, Г. В. Чуйко, Т. А. Колтунович ; за наук. ред. В. Г. Панка. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. – 496 с.
26. Журба К. Війна як чинник впливу на смисложиттєву сферу сучасних підлітків. Нова педагогічна думка. 2022. № 2 (110). С. 105-109.
27. Загальна психологія [Текст] : навч. посіб. для студ. вищих пед. навч. закл. / П. А. М'ясоїд. - 3. вид., випр. - К. : Вища школа, 2004. - 487 с. ISBN 966-642-212-3
28. Історія психології: від античності до початку ХХ століття : навч. посібник / Авт-уклад. О. П. Коханова, 2016. – НВП «Інтерсервіс». – 235 с.
29. Кириленко, Т. (2018). Емоційна сфера особистості: вектори вивчення. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія, 1(8), 26–30. вилучено із <https://bpsy.knu.ua/index.php/psychology/article/view/190>

30. Кікінежді, О., Кізь, О., & Василькевич, Я. (2022). Особистість у філософсько-просвітницькій спадщині Григорія Сковороди: психологічний аспект. Вісник Національного університету оборони України, 70(6), 49–57.
31. Кузнецов О.І. Психологічний аналіз та систематизація духовних цінностей особистості. Теорія і практика сучасної психології. 2018. № 5.
32. Ларін, Д. (2018). ЗНАЧЕННЯ РЕЛІГІЇ У ПРАЦЯХ ЗІГМУНДА ФРОЙДА В КОНТЕКСТІ «ВІДКРИТОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ». Молодий вчений, 9 (61), 310-313. вилучено із <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4021>
33. Максименко С. Д. Біхевіоризм, гештальт-психологія та структурний підхід Вундта / С. Д. Максименко // Проблеми сучасної психології. - 2017. - Вип. 35. - С. 7-14.
34. Медвідь Є.С. Основи глибинної психології. Навчальний посібник. Ніжин, 2018. 203 с.
35. Олена Юріївна Головіна (2016). Духовність особистості: Проблеми та перспективи психологічного дослідження. Психологія і особистість, 1(9), 278-289.
36. “Онтологічні корені духовності” (2000) Українське Релігієзнавство, (13), pp. 42–50. doi:10.32420/2000.13.1056.
37. Основи філософії: навч. посіб. / Л. О. Сандюк, С. П. Симоненко, О. В. Сулим, М. Ф. Шмиголь, Н. В. Щубелка, Ю. С. Юшкевич; [за ред. М. Ф. Шмиголя]. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – 412 с.
38. П’янківська, Л. (2022). Д вплив наслідків війни на психічне здоров’я людини: Огляд зарубіжних досліджень. Збірник наукових праць Scientia. вилучено із <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/article/view/18890>
39. Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд [Електронний ресурс] : матеріали Всеукраїнського круглого столу (7 квітня 2022 року) / за наук. ред. М. Слюсаревського, С. Чуніхіної, Л. Найдьонової ;

- Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, Асоціація політичних психологів України. – Київ : Талком, 2022. – 52 с.
40. Психологія стресу та стресових розладів : навч. посіб. / П86 Уклад. О. Ю. Овчаренко. — К. : Університет «Україна», 2023. — 266 с. ISBN 978-966-388-665-7 Режим доступу:
https://uu.edu.ua/upload/Nauka/naukovi_vydannia/psihologija_stresy_2023_compressed.pdf
41. Релігієзнавство [Електронний ресурс] : навчальний посібник / Т. М. Кучера — К. : КНЕУ, 2016. — 95 с.
42. Репетій С. Духовність як філософсько-антропологічна проблема в історії західної філософії епохи Середньовіччя. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 140-145.
43. Савчин М.В. Духовний потенціал людини / Савчин М.В. — Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2001. — 203 с.
44. Семенов І. С. Роль категоричного імперативу Канта у психіці людини / Ігор Сергійович Семенов // Наукове пізнання : методологія та технологія. – 2021. – № 2 (48). – С. 56-61.
45. Токарева Н. М. Історія психології: від витоків до епохи Просвітництва: підручник для здобувачів освіти ступеня бакалавра освітньо-професійної програми 053 Психологія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2022 (Частина I). 384 с.
46. Філософія: теоретичний курс : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти / за ред. Я. В. Шрамка. — Кривий Ріг : Криворізький державний педагогічний університет, 2021. — 264 с.
47. Філософія [Текст] : курс лекцій. У 2 ч. Ч. 2. Філософські системи / [уклад. О. П. Бойко] ; Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 179 с.

- 48.Цибулько О.С. Варіативність трактувань поняття «духовність» у добу Відродження та епоху Просвітництва (педагогічні роздуми). Витоки педагогічної майстерності. Полтава, 2019. Вип. 23. С. 230-233.
- 49.Шевченко, Ю. (2023). Поняття «емоційна сфера» в психологічній літературі. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови., 1(18), 199-208. <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i18.186>
- 50.Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме / Переклала з німецької Катерина Котюк; науковий редактор українського видання Олег Фешовець. 2-ге опрац. вид. — Львів: Видавництво «Астролябія», 2018. — 608 с.
- 51.Ямницький О. В. Категорія «цінності» у психологічному вимірі / О. В. Ямницький // Наука і освіта. - 2013. - № 4. - С. 34-37. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2013_4_9.
- 52.Яцина О. Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків / О. Ф. Яцина // Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). № 7 (25). – Київ : Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління», 2022. – С. 554-567

АНОТАЦІЯ

Ілля ЄРМАК – Особливості емоційної сфери молоді в залежності від духовної організації особистості під час війни

Ключові слова: духовність, емоційна сфера, духовна сфера, духовна організація особистості, духовне здоров'я, війна, стрес, тривога, депресія, суб'єктивне благополуччя, позитивне ментальне здоров'я, молодь, студенти.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню особливостей емоційної сфери молоді в залежності від рівня сформованості духовної організації особистості під час війни в Україні. В роботі здійснено теоретичний аналіз концепту духовності в різних психологічних школах, розглянуто вплив війни на емоційний стан особистості та проаналізовано вікові особливості молоді. Емпіричне дослідження, проведене на вибірці студентів духовних та світських навчальних закладів виявило, що студенти з більш вираженою духовною організацією демонструють вищу стресостійкість, нижчий рівень тривоги та депресії, а також вищі показники суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я. між рівнем сформованості духовності та показниками емоційної сфери. Підтверджується гіпотеза про те, що розвиненість духовної організації особистості пов'язана з високою стресостійкістю, меншим рівнем тривожності та депресії, більш високими показниками суб'єктивного благополуччя та позитивного ментального здоров'я.

ABSTRACT

Illia YERMAK – Peculiarities of the emotional sphere of youth depending on the spiritual organization of personality during wartime

Key words: spirituality, emotional sphere, spiritual sphere, spiritual organization of personality, spiritual health, war, stress, anxiety, depression, subjective well-being, positive mental health, youth, students.

This qualification work is devoted to the study of the peculiarities of the emotional sphere of youth in relation to the level of formation of their spiritual organization under the conditions of war in Ukraine. The paper provides a theoretical analysis of the concept of spirituality in various schools of psychology, examines the impact of war on the emotional state of individuals, and considers age-related characteristics of youth. An empirical study conducted on a sample of students from religious and secular educational institutions revealed that students with a more pronounced spiritual organization demonstrate higher stress resistance, lower levels of anxiety and depression, as well as higher indicators of subjective well-being and positive mental health. A correlation was established between the level of spirituality formation and indicators of the emotional sphere. The hypothesis that the development of a person's spiritual organization is associated with high stress resistance, lower levels of anxiety and depression, and higher indicators of subjective well-being and positive mental health is confirmed.